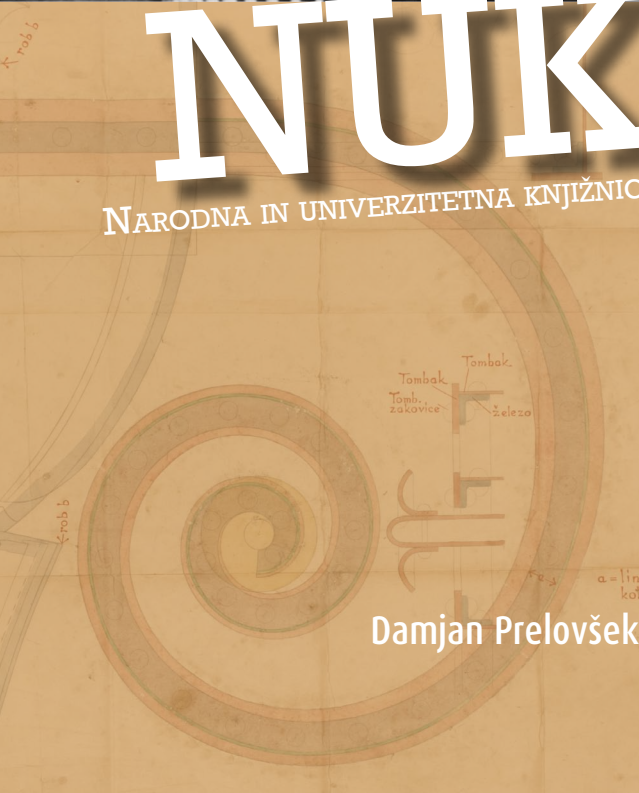

NUK

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

Damjan Prelovšek

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU

Damjan Prelovšek

NUK

Narodna in univerzitetna knjižnica

Umetnine v žepu | 1

Urednica zbirke

Barbara Murovec

©

2010, Založba ZRC, ZRC SAZU

Jezikovni pregled

Alenka Klemenc, Mija Oter Gorenčič

Oblikovanje

Andrej Furlan, Žiga Okorn

Prelom

Andrej Furlan

Izdajatelj

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU

<http://uifs.zrc-sazu.si>

Za izdajatelja

Barbara Murovec

Založnik

Založba ZRC

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Za založnika

Oto Luthar

Glavni urednik

Vojislav Likar

Tisk

Collegium graphicum d. o. o., Ljubljana

Naklada

400 izvodov

Knjiga je izšla s podporo

Mestne občine Ljubljana v okviru programa
Ljubljana – svetovna prestolnica knjige 2010

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

727.8(497.4Ljubljana)

027.54(497.4Ljubljana)

PRELOVŠEK, Damjan

NUK - Narodna in univerzitetna knjižnica /
Damjan Prelovšek. - Ljubljana : Založba ZRC, 2010. -
(Umetnine v žepu ; 1)

ISBN 978-961-254-197-2

Umetnine v žepu | 1

PREDPROSTOR

NUK

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

Damjan Prelovšek

RAZSTAVNA DVORANA

Ljubljana 2010

— *Confucius* —

Univerzitetna knjižnica v Ljubljani, od konca druge svetovne vojne naprej tudi narodna, je ena glavnih mojstrovin arhitekta Jožeta Plečnika (1872–1957). Stavba danes velja za temeljni kamen Plečnikove Ljubljane in domala po vsem svetu uživa ugled pri strokovni javnosti. Njena zapletena zgodovina priča o vztrajnem in mučnem boju naših prednikov z beograjsko birokracijo. Dolgih sedem

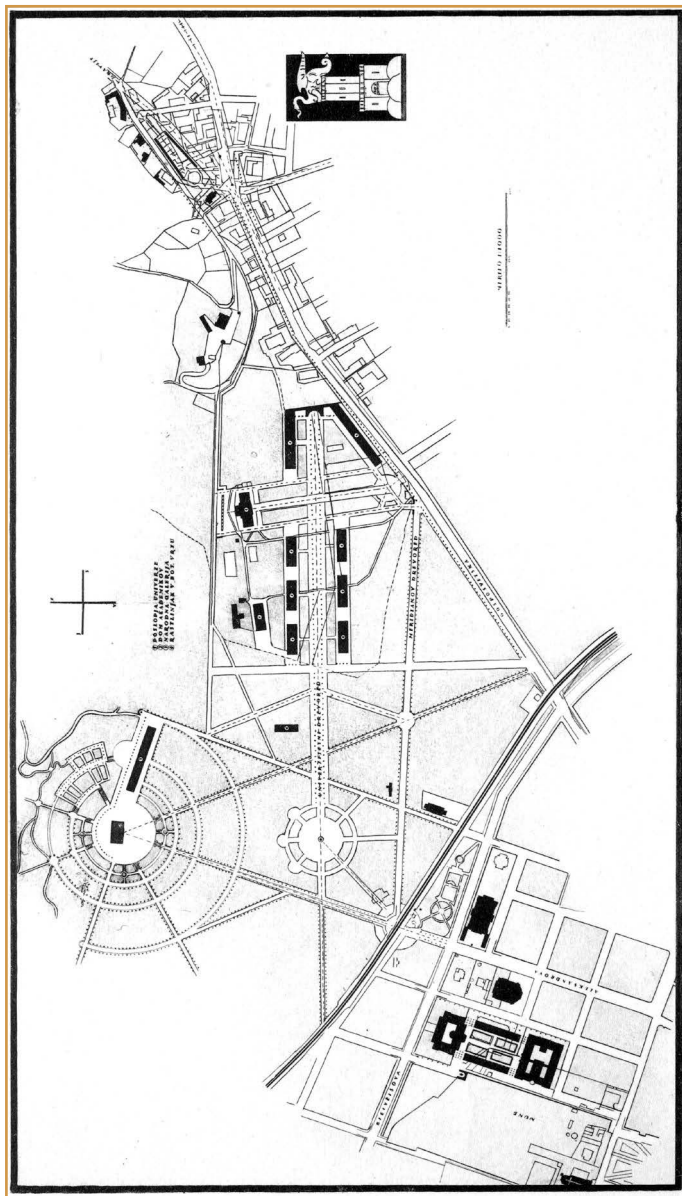
let si je vodstvo univerze v Ljubljani skupaj s predstavniki mesta in banovine ob glasni podpori študentov ter celotne slovenske javnosti prizadevalo za njeno gradnjo. Univerzitetna knjižnica je postala hkrati simbol boja za ohranitev celovitosti mlade slovenske univerze, nad katero je že od ustanovitve visel Damoklejev meč ukinitve nekaterih njenih fakultet. Te grožnje so se skoraj ciklično ponavljale vsako drugo leto, najbolj pa sta bili na udaru tehnična in medicinska fakulteta. Beograjska administracija se je na vse načine izmikala zahtevam slovenskih politikov in za knjižnico dolgo ni hotela zagotoviti denarja iz državnega proračuna. S posvetitvijo kralju Aleksandru leta 1929 je bilo sicer mogoče obraniti slovensko univerzo pred najhujšim, boj za njeno knjižnico pa s tem še daleč ni bil dobljen.

O gradnji knjižnice se je ohranilo obsežno arhivsko gradivo, iz katerega je mogoče slediti razvoju arhitekturne zamisli in njeni realizaciji. Največ pisnih dokumentov, ki zadevajo vlogo univerze, hrani knjižnica sama, pomemben pa je tudi fond banovine v Arhivu Slovenije. V njem je poleg drugega precej načrtov, ki dopolnjujejo risbe v Plečnikovi zapuščini ljubljanskega Arhitekturnega muzeja. Z ustanovitvijo slovenske univerze 23. julija leta 1919 se je odprlo vprašanje, kako zanjo zagotoviti dovolj strokovne literature, s katero bi lahko obogatili fond licejske knjižnice, predviden za jedro prihodnje univerzitetne knjižnice. Ob tem se je pokazalo, da knjig ni mogoče hraniti samo v posameznih seminarjih, ampak je nujna gradnja posebne stavbe.

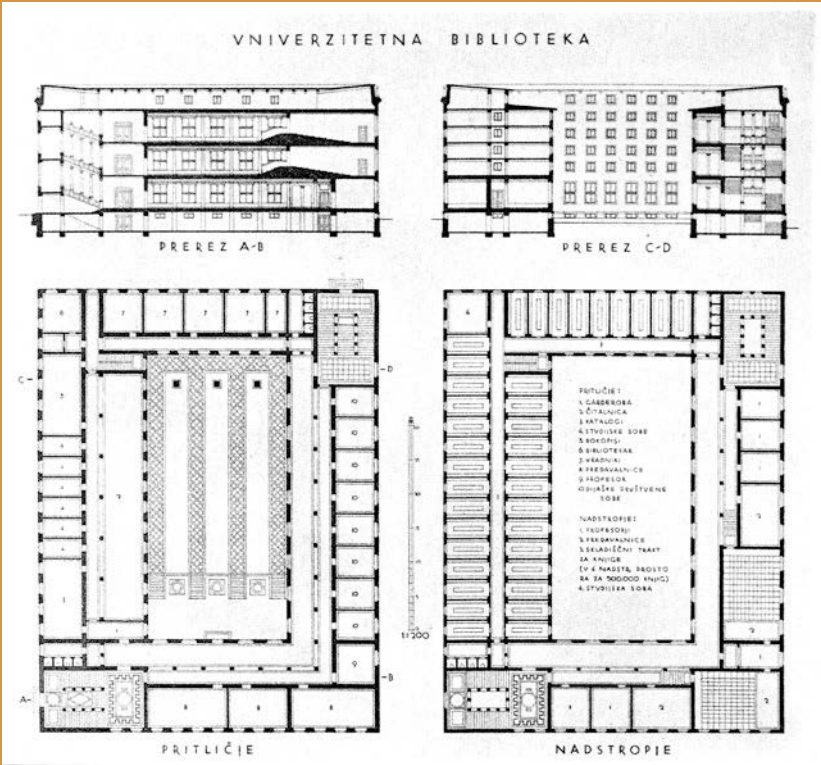
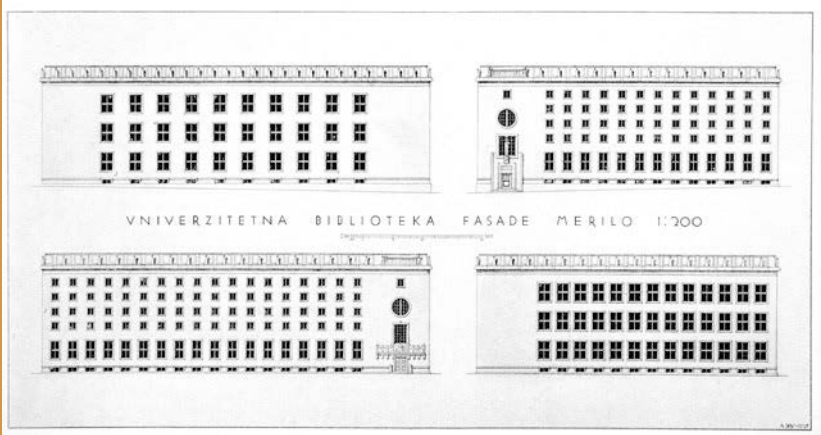
PLEČNIKOV PREDLOG POSTAVITVE UNIVERZE V TIVOLIJU

Arhitekt Plečnik je z zanimanjem spremljal ta prizadevanja. Ker je sprva kazalo, da bi se vprašanje celotne univerze s knjižnico vred najbolje rešilo v zelenju okoli Cekinovega gradu v ljubljanskem Tivoliju, je v svoji šoli izdelal ustrezen načrt. V smeri od vzhoda proti zahodu je predvidel širok drevored, ob katerem bi stale fakultete skupaj z upravo in s študentskim domom. S predvideno stavbo Narodne galerije ob Tivolskem gradu bi ta del Ljubljane postal središče slovenske omike in znanosti. Za odkup zemljišča in gradnjo pa univerza kljub večletnim prizadevanjem iz že navedenega vzroka ni dobila zelenega državnega posojila in se je zato morala osredotočiti samo na knjižnico. Univerzitetno vodstvo se je odločilo za (sedanjo) parcelo na mestu nekdanjega Knežjega dvorca, ki jo je bil magistrat pripravljen brezplačno odstopiti. Ob tem je gojilo tiho željo, da bi na prostoru med Gosposko in Vegovo ulico do Kongresnega trga postopno uresničili vsaj del tivolskega programa in postavili še nekaj fakultet ter s tem rešili problem po vsej Ljubljani razkropljenih predavalnic. Potem ko so nekaj let po potresu, ki je prizadel mesto 1895, odstranili poškodovano Auerspergovo palačo, je na njenem mestu zijala praznina, ki so jo že pred prvo svetovno vojno nameravali pozidati s stavbo uradov po načrtih sarajevskega arhitekta Josipa Vancaša.

Plečnik se je dobro zavedal, da glavno mesto Slovenije rabi nekaj javnih stavb, med njimi tudi knjižnico, če hoče prevzeti vlogo narodne prestolnice v novo ustanovljeni državi. Zato se je leta 1927 hkrati z že omenjenim načrtom za univerzo v Tivoliju v šoli za poskus lotil te naloge. Načrte je podpisal njegov učenec Aleksander Dev, kar je bila običajna seminarska praksa, čeprav so študentje morali skoraj dobesečno slediti njegovim napotkom. Pri tem ne gre prezreti, da se je Plečnik na praškem gradu istočasno ukvarjal s preurejanjem jahalnice v knjižnico češkoslovaškega predsednika Masaryka in mu je bila zato takšna naloga še posebno blizu. Univerzitetno knjižnico si je neodvisno od tivolskega načrta zamislil za idealno pravokotno zemljišče. Kadar je šlo za kako veliko ali težavnejšo stavbno nalogo, se je Plečnik vedno rad zatekel po pomoč k svojemu

1. Univerza v Tivoliju, 1977 (risal Boris Kobe)

2.-3. Aleksander Dev: načrt univerzitetne knjižnice, 1927

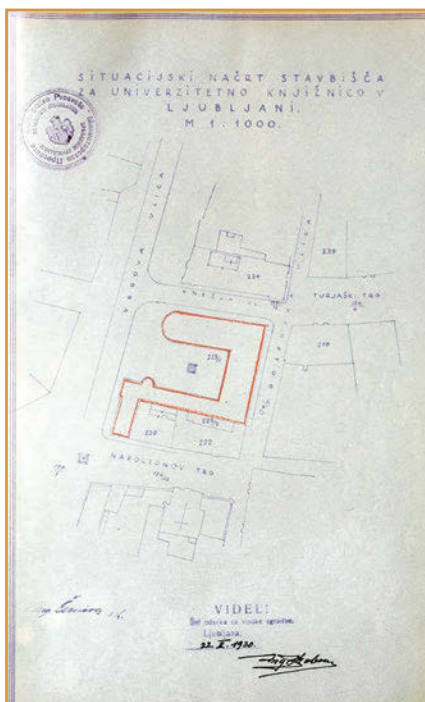
učitelju Ottu Wagnerju in zamisel razvijal na njegovih izhodiščih. Tudi pri Devovem načrtu ni bilo veliko drugače, saj si je profesor vzel za zgled Wagnerjev projekt iz leta 1910 za stavbo enakega namena na Dunaju. Medtem ko je imel Wagner na voljo stavbišče nepravilne oblike in je moral vanj stisniti dvoje devetnadstropnih stavbnih teles, je Plečnik nižje stavbne volumne razporedil okrog prostranega dvorišča in proti njemu obrnil tudi veliko čitalnico. Pri tem je upošteval nekatere Wagnerjeve napotke glede višin prostorov, razdelitve knjižnega skladišča na manjše ognjevarne celice, dodal pa je seminarske sobe in profesorske kabine- te, kakor je predvideval program ljubljanske knjižnice. Ta naj bi imela skladiščnega prostora za pol milijona knjižnih enot. Po mnenju tedanjih strokovnjakov naj bi to zadostovalo za prihodnjih sto let, vendar so šte- vilko pozneje raje podvojili. V nasprotju z Wagnerjem Plečnik vhoda ni predvidel sredi glavne fasade, ampak ga je podvojil in premaknil na nasproti si ležeča stavbna vogala.

Zunanjščina je dokaj preprosta in členjena le z okenskimi odprtini, katerih različna velikost bi navzven ločevala čitalniške, študijske in ura- dniške prostore od skladišč ter hkrati ritmizirala to zelo racionalno za- mišljeno celoto. S položnimi pultnimi strehami, okrašenim podstrešnim vencem in z bogateje oblikovanima vhodnima osema je Plečnik načrtal svoje izhodišče za morebitno poznejše reševanje te pereče naloge.

NAČRT BANOVINSKEGA INŽENIRJA ZA KNJIŽNICO

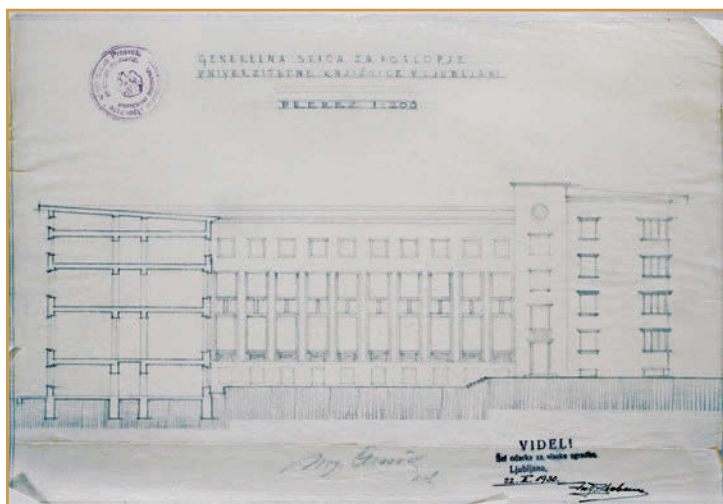
Ker je vodstvo univerze rabilo idejni načrt, na temelju katerega bi lah- ko vsaj približno izračunali, koliko bo stavba stala, je po naročilu bana Dušana Serneca inženir Josip Černivec z banovinskega Odseka za visoke gradnje februarja 1930 opravil to nalogo. Ravnati se je moral po pro- gramskih smernicah, ki jih je izdelala posebna univerzitetna komisija, v kateri so bili profesorji Janko Šlebinger, Joža Glonar, Ivan Prijatelj in France Kidrič. Za vzor so si vzeli univerzitetno knjižnico v Oslu in novo Nemško knjižnico v Leipzigu ter predlagali, naj bo glavni del obrnjen proti Vegovi, skladišča pa proti Gosposki ulici. Ker Černivčevega načrta ne poznamo v celoti, ne vemo, kako je skušal zadostiti vsem predlogom

komisije. Vsekakor pri delu ni bil posebno inventiven in se je s tlorisom bolj kot profesorskim željam prilagodil situaciji nekdanjega Knežjega dvorca, le da je ožje južno krilo v smeri Vegove ceste še podaljšal proti tedanjemu Napoleonovemu trgu. V arhitekturnem pogledu rezultat seveda ni bil zadovoljiv, predstavljal pa je vendarle prvo orientacijo za nameravano gradnjo. Rektor Metod Dolenc je idejne načrte poslal Ministrstvu prosvete v Beograd s prošnjo, da bi v državnem proračunu za naslednje leto predvideli sredstva za ljubljansko univerzitetno knjižnico. Ker je akcija potekala po več tirih in se je s posredovanjem pri ministrih Stanku Šverljugi, Antonu Korošču in Božu Maksimoviču vanjo vključil tudi ljubljanski župan Dinko Puc, se je začasno tudi uspešno končala. V državnih proračunih za obdobji 1930–1931 in 1931–1932 je bila zagotovljena posebna postavka za ljubljansko knjižnico.

4. Josip Černivec: načrt univerzitetne knjižnice, situacija, 1930

Vodstvo univerze se je dobro zavedalo, da načrt inženirja Černivca ni primeren za izvedbo tako pomembne stavbe, predvsem pa, da bo treba še natančneje doreči stavbni program. Z njim naj bi se ukvarjala posebna komisija, v katero so nameravali povabiti tudi Plečnika, vendar je ta v pismu rektorju Dolencu sodelovanje zavrnil z besedami: *Visokospoštovani gospod rektor! V življenju sem bil že tolikrat pretepen, tolikrat so mi zarudela lica v temi, pravem ali nepravem, da me ne spravijo več tako tje v en dan žurnalisti iz sedla. – Konečno je vseeno kdo naredi to ali ono*

5. Josip Černivec: načrt univerzitetne knjižnice, prerez, 1930

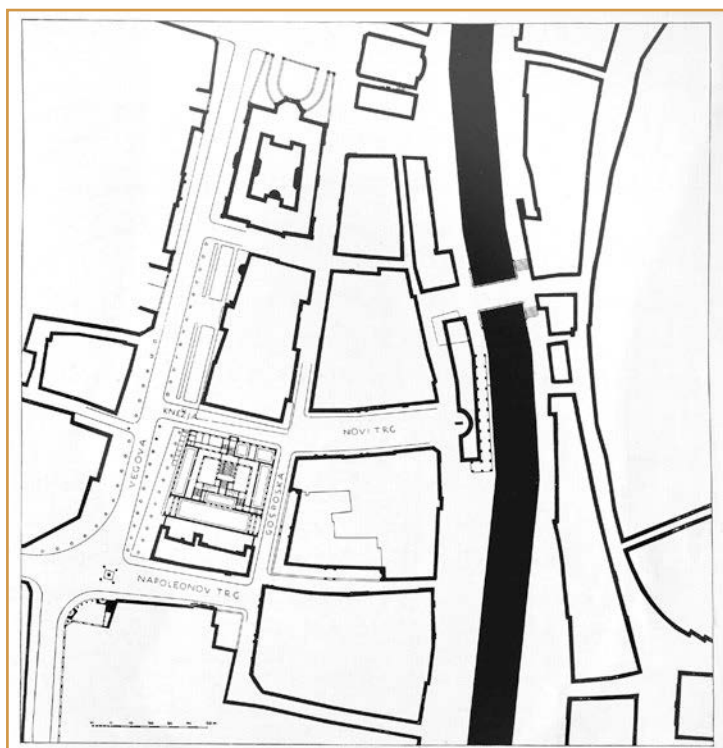
delo – samo če se to dobro in lepo naredi. Vsaj smo otroci enega Očeta – in Očetu ni zapovedati komu podeli danes srečo – komu jutri razum – Kdor pozna danes razmere vé, da bo treba projekt biblioteke prinesiti k razrešitvi potom konkurence. Velja to sicer precej denarja, navadno neplodnosnega, ker je največkrat po konkurenci treba vse znova začeti – ali proti toku je težko plavati. Zato Vas prosim da me ne kličete v komisijo, v kateri bi Vam bil prej v oviro kot pomoč – Sprejmite, prosim prisrčno zahvalo za ljubeznjive besede s katerimi ste me počastili, ter izraz mojega posebnega spoštovanja. Vaš vdani Plečnik 1. IV. 30.

PLEČNIKOV NAČRT IZ LETA 1931 IN BOJ ZA NJEGOVO URESNIČITEV

Plečnik je ravnal zelo taktično in s ponujanjem svoje zamisli ni hitel, saj je dobro vedel, da bi s tem zelo verjetno tvegala žolčno časopisno polemiko in nasprotovanje svojih stanovskih kolegov, zlasti predstojnika druge stolice za arhitekturo Ivana Vurnika, do česar je pozneje tudi zares prišlo. Šele ko sta se pri njem v imenu komisije poleti 1930 oglasila profesorja Ivan Prijatelj in France Kidrič, je privolil v sodelovanje. Skupaj z asistentom Jankom Valentiničem se je lotil projekta knjižnice, vendar ga do zaključka proračunskega leta konec marca 1931 ni mogel dokončati v vseh tehničnih podrobnostih, da bi ga odobrilo tudi beograjsko Ministrstvo za zgradbe. Tako je prvi obrok knjižnici namenjenega denarja propadel. Ko je bil projekt do začetka junija 1931 vendarle v celoti gotov, ga je vodstvo univerze spet nemudoma poslalo beograjskemu prosvetnemu ministrstvu s prošnjo za odobritev. Čeprav je minister načrte kmalu pregledal, je preteklo skoraj devet mesecev do njihove vrnitve v Ljubljano, zaradi česar je bilo izgubljeno veliko časa za pridobitev gradbenega dovoljenja. Nadaljnje korake je zavrl nepričakovan izbruh svetovne gospodarske krize. Konec avgusta 1931 je finančno ministrstvo ukinilo vse investicijske kredite. Prepoved je trajala do konca leta 1933, kar je univerzitetno vodstvo postavilo pred nerešljivo nalogo, saj tudi zaradi stopnjevanje grožnje z ukinitvijo dveh fakultet ni bilo mogoče računati na kakršen koli državni denar. Kljub temu ideja o gradnji ni zamrla. Banovina je februarja 1934 pod vodstvom Draga Marušiča za knjižnico namenila dvesto tisoč dinarjev. Ta znesek naj bi bil zagotovljen tudi v nadaljnjih banovinskih proračunih.

6. France Stele: *Projekt univerzitetne biblioteke ljubljanske*, 1933

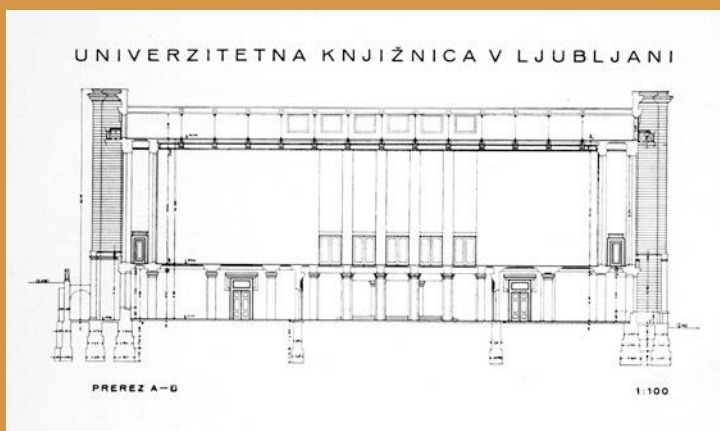
7. Jože Plečnik: projekt univerzitetne knjižnice, situacija, 1930–1931

Konec januarja 1934 je rektor Matija Slavič izkoristil nastop novega prosvetnega ministra Ilije Šumekovića in ga takoj prosil za ustrezen kredit, tokrat z namero, da se univerzitetna knjižnica združi z licejsko v vseučiliško in narodno knjižnico. Vendar tudi to ni obrodilo želenega sadu, saj Šumekovićevega predloga ni podprl finančni minister Milorad Djordjević. Neuspešno se je končal tudi vzporedni poskus, da bi od nameravane privatizacije nekdanjih fidejkomisov država izdvojila nekaj denarja za knjižnico. Spet se je temu uprl finančni minister in predlagatelje napotil nazaj na prosvetni resor.

Če je bila dotlej gradnja knjižnice bolj ali manj zadeva univerze, mesta in banovine, je njeno gradnjo poslej terjala tudi široka javnost. K temu so

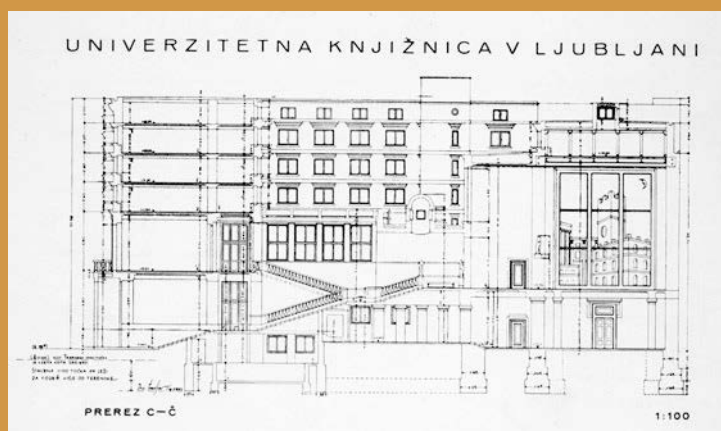
8. Jože Plečnik: projekt univerzitetne knjižnice, tloris 1. nadstropja, 1930–1931

9. Jože Plečnik: projekt univerzitetne knjižnice, prerez skozi čitalnico, 1930–1931

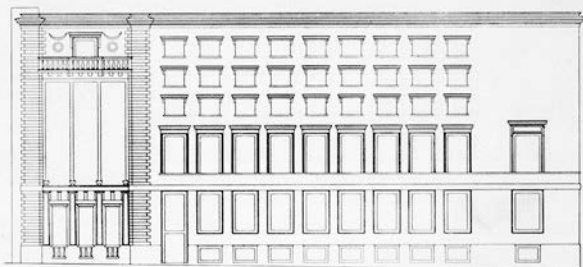

10. Jože Plečnik: projekt univerzitetne knjižnice, torlis 2. nadstropja, 1930–1931

11. Jože Plečnik: projekt univerzitetne knjižnice, prerez skozi stopnišče, 1930–1931

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA V LJUBLJANI

FASADA NA GOSPOSKO ULICO

1:100

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA V LJUBLJANI

FASADA NA KNEŽJO ULICO

1:100

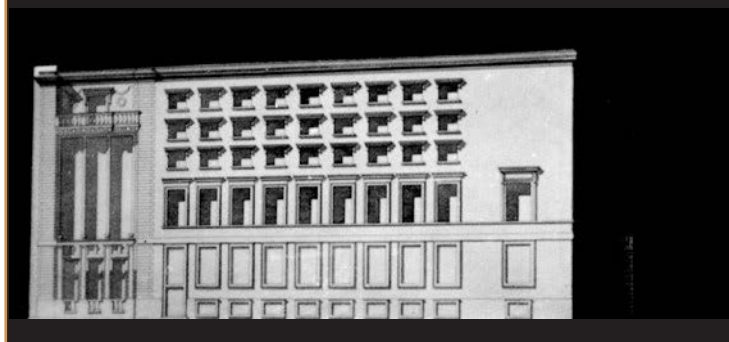
12.–13. Jože Plečnik: projekt univerzitetne knjižnice,
fasadi na Gosposko in Turjaško (nekdanjo Knežjo) ulico, 1930–1931

največ pripomogli študentje, združeni v Akademski akciji za univerzitetno knjižnico v Ljubljani. S pisanjem v dnevnem časopisju in v svojem glasilu *Akademski glas* ter z interveniranjem pri oblasteh so odločno podprli vodstvo univerze. Zlasti hude besede so padale na izrednem občnem zboru te študentske organizacije 16. maja 1934, ko so skupine različnega svetovnonazorskega in političnega prepričanja enotno nastopile z zahtevom po knjižnici. Govorci so ostro napadali beograjsko politiko zavlačevanja in terjali, naj se od davkov pobrani denar vrne v Slovenijo. Boj za knjižnico so razglasili za boj slovenskega naroda za svoje politične, gospodarske in kulturne pravice. Kritizirali so tudi pojasnila iz prestolnice južnoslovenske monarhije, da je treba zagotoviti enakomeren razvoj vse države ter dati prednost njenim bolj zaostalim pokrajinam. Pod vodstvom svojih štirih predsednikov Franca Petreta, Viktorja Turnška, Evgena Ravniharja in Pavla Verbiča je Akademski akcija veliko pripomogla k splošnemu ozaveščenju in, kot rečeno, pomembno prispevala h končnemu uspehu gradnje. Najbolj je zaleglo zbiranje podpisov, s katerimi so študentje podprli predlog za uveljavitev proračunske postavke za knjižnico. Poleg županov nekaterih večjih mest in predstavnikov kulturnih ter strokovnih organizacij sta spomenico podpisala tudi oba slovenska škofa, ljubljanski Gregorij Rožman in mariborski Ivan Tomažič. Minister Fran Novak in dvorna dama Franja Tavčarjeva sta jo nato izročila kraljevskemu paru.

Poglejmo, kako si je Plečnik zamislil stavbo knjižnice na prostoru nekdanjega Knežjega, to je Turjaškega dvorca, ki je postala predmet vročih polemik z Beogradom pa tudi znotraj same slovenske arhitekturne srenje. Plečnik je razmišljal čisto drugače od banovinskega inženirja. V gradnji knjižnice je videl predvsem priložnost zaceliti rano, ki je nastala v vročici popotresne obnove Ljubljane, ko so ugodna posojila za nove gradnje še dodatno uničila velik del stare mestne substance. Nekdanja Auerspergova palača verjetno ni bila tako močno poškodovana, da se je ne bi dalo rešiti, je pa jemala svetlobo nasproti stoječi podružnici češke banke Slavije, ki jo je vodil župan Ivan Hribar. Plečnik je Knežji dvorec dobro poznal, saj je njegova rojstna hiša stala nedaleč stran, obiskoval pa ga je tudi z očetom, ko je bilo v njem treba popraviti kak star kos pohištva. V prvi vrsti je zato s knjižnico reševal urbanistično zagato Novega trga, ki je po potresu ob obrežju Ljubljanice izgubil tudi svojo vzhodno stranico.

Pozidati je nameraval celotno parcelo nekdanjega dvorca in je knjižnico dvignil še nadstropje višje od predloga inženirja Černivca. Ker se je komaj leto dni prej lotil urejanja Vegove ulice, je v nasprotju s priporočilom vodstva univerze ob njej hotel ohraniti ostanke emonskega in srednjeveškega mestnega obzidja. Glavni vhod v knjižnico je zato prestavil v Turjaško ulico, kar je vplivalo na celotno prostorsko dispozicijo. Glede na nagnjen teren takšna rešitev ni bila sama po sebi umevna.

Nekoliko nepravilno stavbišče je nameraval pozidati na vseh štirih straneh, dvorišče pa na sredi prerezati s triramnim stopniščem, ki bi vodilo v veliko čitalnico na južni strani. V pritličju in v prvem nadstropju je predvidel višje strome za stanovanje vratarja, vratarnico, ekspedit, časopisno čitalnico, študijske sobe, grafično zbirko in pisarne. Ti prostori pa bi do zapolnitve s knjigami začasno gostili tudi Oddelek za zgodovino umetnosti, in morda še kak univerzitetni seminar ter tako blažili prostorsko stisko univerze. Z izjemo južnega čitalniškega krila in nekoliko višjega drugega nadstropja proti Vegovi ulici, namenjenega ravnateljevemu stanovanju, bi bila v preostalih nadstropjih skladišča knjig. Plečnik se je glede načrtovanja skladiščnih celic, katerih višina ne bi preseгла 2,35 metra, po lastnih besedah držal pravil svojega učitelja Wagnerja. Na stene iz ojačanega betona bi bilo mogoče dobro pritrditi knjižne police. V nadaljevanju obrazložitve projekta, ki jo je zelo verjetno napisal njegov asistent Valentinčič in je bila namenjena pridobitvi gradbenega dovoljenja, so omenjena tudi gradiva in tehnične novosti. Za strop čitalnice sta bili predvideni železna in betonska konstrukcija, medtem ko bi bili povsod drugod železobetonski stropi. Tla hodnikov bi bila obložena s teracem, preostali prostori pa bi imeli hrastov parket. Knjige bi v čitalnico dovažali z dvema električnima dvigalom, dober zrak v njej in nekaterih drugih čitalniških prostorih pa bi zagotavljali ventilatorji. V vratarnici bi bila nameščena telefonska centrala. V ravnateljevi sobi bi bila električna ura, po kateri bi se ravnale vse druge ure v knjižnici. Za kurjavo bi skrbel centralni kotel, kljub temu pa je Plečnik po izkušnjah iz vojnih časov, ki jih je na praški umetnoobrtini šoli preživeljal v hudem mrazu, za vsak primer povsod predvidel še klasične peči. Iz dikcije celotne obrazložitve, v kateri so navedene tudi površine in izračuni posameznih del v skupni višini dobrih 14 milijonov dinarjev, je razvidno, da stavbni program še ni bil čisto dorečen.

14. Model univerzitetne knjižnice, 1931

Z arhitekturnega stališča je zlasti pomembna obdelava fasad, monumentalnega stopnišča in velike čitalnice, s čimer se je ukvarjal Plečnik sam, medtem ko je skrb za druge prostore v večji meri prepustil asistentu. Pod čitalnico je bila projektirana celo predavalnica brez dnevne svetlobe, kakršno so želeli nekateri profesorji zaradi predvajanja diapozitivov. Pravokotnost čitalnice je Plečnik spretno rešil s trikotniškim medprostorom okna proti Vegovi ulici. Višina čitalnice bi z desetimi metri daleč preseгла Wagnerjevo priporočilo, naj tak prostor ne bo višji od štirih metrov, kar naj bi po njegovem zagotavljalo najbolj primerno okolje za študij. Plečnik je čitalnico nameraval osvetliti z zastekljenima ožjima stranicama, razdeljenima v tri ožje navpične okenske pasove. Iz čitalnice bi se tako odpiral nemoten pogled na mesto, kjer naj bi se po nasvetu profesorjev lahko spočilo trudno bralčevo oko. Na načrtu je v okno namesto ljubljanske panorame vrisal značilno toskansko renesančno mesto z visokim stolpom, kar kaže, kam so med načrtovanjem knjižnice poletele Plečnikove misli. Nad čitalnico je bilo predvideno še skladiščno nadstropje, navzven poudarjeno z balkonom nad vsakim od obeh velikih oken.

Posebno skrbno je Plečnik snoval monumentalno stopnišče, ki s svojimi balustri in diagonalami ni bilo brez spomina na tedaj ravnokar zgrajeno Tromostovje. Stopnice bi se iz veže nadaljevale do srednjega podesta in se končale na podestu čitalniškega predprostora. Na sredi bi se njegovi dve rami obrnili nazaj proti hodniku, iz katerega bi bil dostop v prostore prvega nadstropja. Velik predprostor pred čitalnico s sanitarijami in garderobami bi imel še podest s kipi in klopmi. Obiskovalec bi tako prišel iz svetlega dela stopnišča z velikimi okni v nekoliko temačnejši del, osvetljen samo z okroglo svetlobnico. Igra luči bi bila pomemben sestavni del Plečnikove scenografije dostopa v čitalnico.

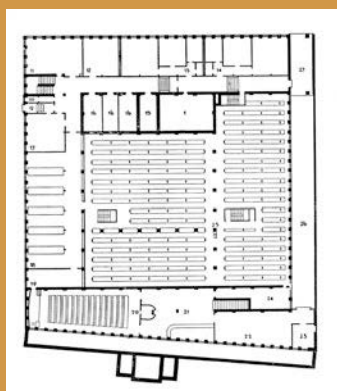
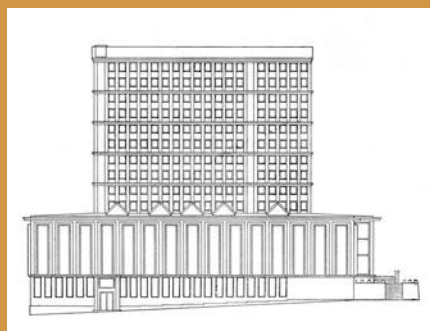
Zunanjščina knjižnice bi bila razmeroma skromno okrašena. Na njej bi se odražala notranja prostorska razporeditev z različno velikimi okni. Zaradi padajočega terena bi imelo pritličje proti Vegovi ulici precej nižja okna od tistih proti Turjaški in Gosposki ulici, kjer je višinska razlika dovoljevala še novo kletno etažo. Plečnik je spodnji del stavbe okrog in okrog povezal z ozkim venčnim zidcem. Okna prvega nadstropja bi bila nekoliko imenitnejše okrašena s poudarjenimi nadstreški okvirjev. Vrhnja, skladiščem namenjena nadstropja pa bi imela precej manjše in manj

okrašene okenske odprtine. Čitalniški okni je Plečnik nameraval nekoliko umakniti s stavbne črte in obrobiti z rustiko ter balustri. Celotna fasada je bila zamišljena v klasičnem ometu z dekorativnimi dodatki iz kamna ali brušenega betona. Temu primerna bi bila tudi belo-siva barva stavbe, kakršno je prav tedaj preizkusil na cerkvah v Šiški in v Bogojini.

Plečnik je vseskozi opozarjal na mestotvorni pomen knjižnice in njeno ključno vlogo pri reševanju podobe Novega trga, čemur se je učinkovito upiralo vodstvo banke Slavije. O svoji nameri je Plečnik še po oddaji načrtov in pred polemiko, ki so jo ti v javnosti izzvali, 3. aprila 1935 pisal rektorju univerze: *Trg Novi izgleda danes kot prometna cesta! Tradicija, visokovredne palače obrobne etc. etc. pa zahtevajo dojem trga. V dosego tega je potrebno, da se proti Ljubljanci zopet zazida z enonadstropno stavbo (pogled na Grad!) ulica ob knjižnici pa izusti koliko mogoče proti sredini trga!* Rektorja je opozoril, da je to narisal na načrtu. Naštel mu je tudi druge prednosti podaljšanja parcele proti stavbi banke, s čimer bi knjižnici zagotovili tudi večji odmik od sosedov na jugu in možnost skupnega dovoza na dvorišče.

ARHITEKT VURNIK PREDSTAVI SVOJO ZAMISEL

Plečnikov prijatelj in zagovornik France Stele je načrt takoj objavil v reviji *Dom in svet* in leto pozneje še v nekoliko dopoljnjeni posebni publikaciji *Projekt univerzitetne biblioteke ljubljanske*, namenjeni predvsem slovenskim politikom kot pomoč pri zavzemanju za gradnjo. To je zadostovalo, da se je užaljeno odzval arhitekt Ivan Vurnik in Plečnikovo rešitev označil za romantično baročno palačo, ki bi jo bilo treba šele naknadno prilagoditi knjižnični dejavnosti. Ker mu Blasnikova univerzitetna tiskarna iz solidarnosti do vodstva univerze ni hotela natisniti spremne brošure z naslovom *Vseučiliška knjižnica ljubljanska*, si je moral tiskarja poiskati v Kranju. Prepričan je bil, da bi po njegovi zamisli lahko prihranili veliko denarja in knjižnici zagotovili veliko boljšo uporabnost. Svoj idejni projekt je podprl z izračuni in risbami, ki naj bi dokazovali, da Plečnikov projekt – imena profesorskega kolega sicer nikjer ni omenjal, govoril je le o načrtu iz leta 1933 – v nobenem primeru ne prihaja v poštev za tako

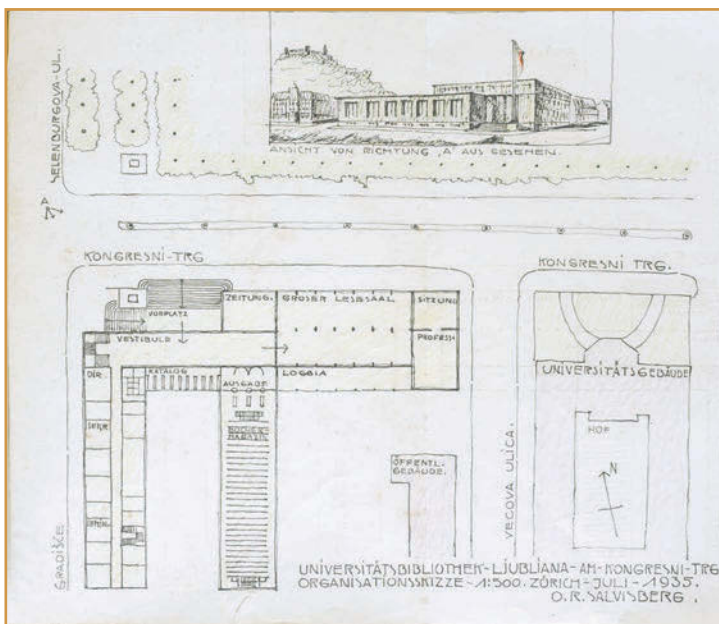
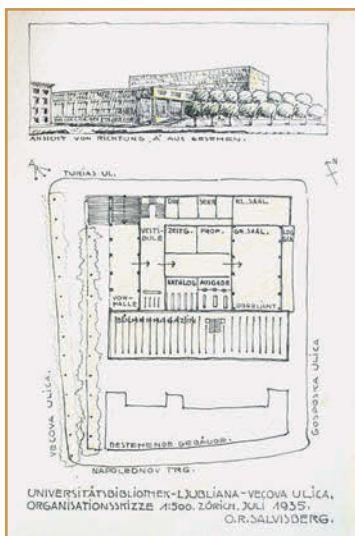
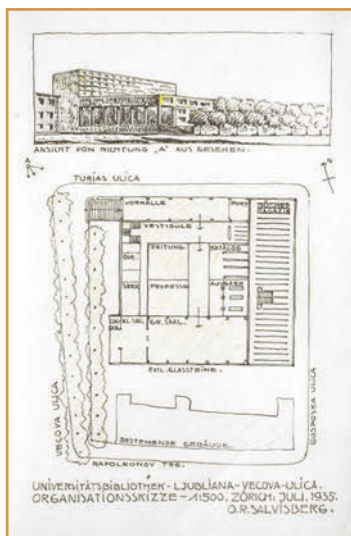
15.–17. Ivan Vurnik: idejni načrt univerzitetne knjižnice, fasada proti Turjaški ulici, tloris pritličja in prerez, 1934

pomembno nacionalno nalogo, tekst pa končal z besedami: *S priobčenim delom za našo univerzitetno knjižnico sem opravil samo posel stražarja, ki mora zvoniti, če vidi, da se bliža občini huda ura. V svojem področju imam od začetka našega arhitekturnega oddelka nalogo, da proučujem vprašanja, kako bi morale biti urejene zgradbe, da čim popolneje morejo služiti svojemu namenu. Zato sem čutil za svojo dolžnost, da izpregovorim. Ko sem pa povedal, kar se mi po dolgoletnih študijah zdi za kvaliteto kake stavbe osnovne važnosti, se pa more zgoditi vse tako, kakor to razumejo tisti, ki danes o tem odločujejo.*

Vurnik je nameraval pozidati vse razpoložljivo zemljišče z nižjim upravnim delom čitalnic, uradov, seminarjev in drugih prostorov, iz katerega bi se na južni strani, na mestu, kjer je Plečnik predvidel veliko čitalnico, dvigal dobrih trinajst metrov visok skladiščni stolp. Tega bi bilo, če bi se pokazala potreba, mogoče povišati še za 23 metrov. Stavba bi imela železobetonski skelet in velike steklene površine, pri čemer je obe zgornji knjižnični etaži nameraval navzven kompozicijsko povezati z visokimi okni. Predvidel je dvoje vhodov, iz Vegove in Turjaške ulice. V obrazložitvi je poudaril, da so vzori, ki jih je predlagala univerzitetna komisija, že preseženi in je zato pri študiju upošteval modernejše evropske knjižnice.

ARHITEKT SALVISBERG OCENI OBE ZAMISLI

Vurnikova jezna reakcija gradnji knjižnice nikakor ni koristila, saj je v nepravem trenutku razdvojila strokovno javnost. Rektor Maks Samec si je prizadeval dobiti še dodatna mnenja profesorjev Alojza Krála, Jaroslava Foersterja in Miroslava Kasala glede tehnične strani projekta, obrnil pa se je tudi na upravnika študijske knjižnice Janka Šlebingerja. Ker za samo arhitekturo očitno ni bilo domače avtoritete, je oba projekta poslal v presojo nevtralnemu tujemu strokovnjaku, in sicer znanemu arhitektu Ottu Rudolfu Salvisbergu (1882–1940) s züriške Tehnične visoke šole, ki se je od umirjenega modernista razvil v zagovornika mednarodnega funkcionalizma. Temu primerna je bila tudi njegova sodba z dne 30. julija 1935. Plečnikov projekt je v celoti odklonil kot zastarel, Vurnikovemu pa je priznal nekaj prednosti, čeprav ni odobral njegovega skladiščnega stolpa,

18.-20. Otto Rudolf Salvisberg: skici univerzitetne knjižnice za sedanje zemljišče in predlog za njeno postavitve ob Kongresnem trgu, 1935

češ da bi s svojo izredno višino motil umirjeno ljubljansko silhueto. Ker je vodstvo univerze k obema projektoma priložilo načrt mesta in nekaj razglednic, ki naj bi bile Salvisbergu v pomoč pri predstavi o stavbnem zemljišču in njegovi okolici, je v elaboratu predstavil tudi svoje razmišljanje o knjižnici. Brez poznavanja razmer, ki so privedle do stavbišča na mestu nekdanjega Knežjega dvorca, je sam predlagal gradnjo knjižnice ob Kongresnem trgu, kjer bi se po njegovem s svojo višino lahko bolje vključila v obstoječe historično mestno tkivo. Na zadevo je gledal predvsem iz urbanističnega zornega kota in bil prepričan, da je treba novi knjižnici nameniti ključno vlogo pri oblikovanju osrednjega mestnega trga. Zamisel je ilustriral s tremi predlogi, ki naj bi pokazali, kako bi se bi bilo treba lotiti gradnje knjižnice. Dve skici sta bili namenjeni obstoječi parceli in sta se razlikovali po umestitvi čitalnice in skladišča, tretja pa je kazala ustrežnejšo možnost gradnje med Gradiščem in Kongresnim trgom, kjer je tedaj poleg drugih, še danes ohranjenih stavb stala tudi nekdanja Wurzbachova hiša. Medtem ko je za izbrano zemljišče predlagal kombinacijo nižjega in transparentnejšega stavbnega volumna z višjim in bolj kompaktnim, si je za Kongresni trg zamislil nižjo in bolj razvejano stavbo, ki bi bila tudi bolj praktična in bolje osvetljena.

O Plečnikovi zamisli je Salvisberg, kot rečeno, zapisal, da sodi v preteklost in kaže nepremostljivo dvojnost med obliko in namenom. Obregnil se je tudi ob nepotrebno monumentalnost stopniščenega dela. Vprašljiva se mu je zdela osvetlitev velike čitalnice. Trdil je, da bi se jo dalo bolj praktično povezati s knjižnimi skladišči. Tloris je v celoti zavrnil kot nepraktičen in predvsem neustrezen s stališča varnosti pred ognjem, nadzora in preglednosti. Kot prepričan funkcionalist je menil, da je preveč dragocenega prostora namenjenega zgolj reprezentativnosti. Po njegovih besedah bi mlada južnoslovenska država rabila moderno arhitekturo in ne oživiljanja že davno minulih dob.

Pri Vurnikovem načrtu je pohvalil predvsem njegov sodobni pristop k reševanju naloge. Ni pa mu bila všeč centralna lega velike čitalnice, osvetljene le s stropno lučjo. Več dobrih besed je našel za njegov skladiščni stolp, ki bi ga raje videl na drugi, primernejši lokaciji. Bil je prepričan, da bi bilo mogoče načrte med samim projektiranjem še doreči in iz njih odstraniti zadnji spomin na arhitekturo preteklosti.

Pri končni oceni je Salvisberg dal nesporno prednost Vurniku pred Plečnikom, kar je še dodatno otežilo presojo, kateri načrt je pravi, in zavleklo začetek gradnje. Nekateri člani vodstva univerze so skušali ugoditi obema in sprva celo resno razmišljali, da bi pri Plečniku naročili fasado, tloris pa pustili Vurniku. Plečnik, ki je že pred tem slutil zaplet, je prijatelju Ivanu Jagru spomladi 1935 pisal v Ameriko: *Takoj po moji knjižnici, rodil je kolega Vurnik svojo. Okoliščine pa so take, da ne izraste ne ena ne druga v življenje.* Kljub temu je rektor 11. julija 1935, torej še pred uničujočo sodbo iz Züricha, Plečniku zagotovil, da sklep senata ostaja v veljavi in bodo izdelavo načrtov zaupali njemu. Hkrati ga je opozoril, da bo banko Slavijo zelo težko prepričati glede premaknitve stavbne črte proti severu.

PLEČNIK ODKLONI SODELOVANJE

Ko se je časopisna polemika dodobra razvnela, je Plečnik septembra 1935 rektorju univerze resignirano sporočil svoj odstop: *Visokospoštovani gospod rektor! Želite da bi Vas obiskal v zadevi univerzitetne biblioteke. Gospod rektor, verujte mi da sem človek ki časti in spoštuje vedoma avtoriteto in se ji radovoljno podreja. Ne zamerite mi torej če ne pridem; prosim poslušajte me: potem ko so se privlekli moji načrti na ulico in je bilo pod mojo častjo iti tudi tje in se pretepati pred buržuji, dovolil sem si pisati takratnemu gospodu rektorju Slaviču kratko pismo z izjavo da grem v temó, ter da je odslej meni Univerzitetna biblioteka mrtva stvar ... Zagotavljam Vam, da je moje srce mirno ter polno gorkih želja da se Vam posreči dozidati najidealnejši dom knjigam in našemu človeku. Dom ki bode tudi še potem, ko pridejo biblioteke današnjega kalibra v drugih časovnih okolnostih nekoliko iz mode uporaben tudi za druge potrebe.*

Rektor Maks Samec je skušal arhitekta pomiriti in mu je pisal, da je bil sestanek namenjen ugotavljanju, kako upoštevati nekatere manjše pripombe pretežno proračunske narave beograjskega Ministrstva za gradnje, da bi to končno odobrilo celoten projekt. Ker je Plečnik, kot rečeno, odklonil udeležbo, se je rektor zato konec septembra 1935 sestal z njegovim asistentom Jankom Valentinčičem in s profesorjem Alojzijem Králom. Dogovorili so se, da bo Valentinčič projekt prilagodil željam

ministrstva, in je zato prosil Plečnika, naj mu stoji ob strani. Hkrati mu je poslal seznam raznih želja glede nove knjižnice, ki so jih pripravili profesorji, s prošnjo, naj ga pregleda. Bolj neprijetno bi rektor gotovo ne mogel prizadeti Plečnika, saj očitno nihče ni bil zadovoljen z njegovim načrtom. Zajeten seznam priporočil je predvideval odstranitev ostankov rimskega zidu, bolj poudarjen glavni vhod, drugačno stopnišče, boljše povezavo nadstropij, zmanjšanje predprostora čitalnice, njeno morebitno spremembo ali celo premestitev, opustitev skladišča nad njo, zamenjavo celičnega sistema knjižnih skladišč ter še vrsto drugih bolj ali manj pomembnih sprememb namembnosti posameznih prostorov, njihove velikosti, osvetlitve in ogrevanja. Skratka, če naj bi zadostil vsemu temu, bi se moral projekta lotiti čisto na novo.

Plečnik se je nato s pismom obrnil na svojega prijatelja inženirja Matka Prelovška, ravnatelja Mestnega stavbnega urada, in mu potožil: *Zanesljivi ljudje na naši in Vaši strani, naši so v tem mojem projektu mnogo-tere kompozicionalne in konstruktivne slabine. Čeprav se jaz še nisem dovtal do tega spoznanja, si vendar ne morem dovoliti braniti lasten projekt. Verjemite mi, da s poželjenjem čakam na njega propast. Naloga je velika; ena najvažnejših in najlepših za nas Slovence. Pomagajte zato, lepo prosim, z nasvetom, da se razpiše ožja konkurenca med najboljšimi arhitekti naše zemlje.*

Pismo podobne vsebine je v začetku decembra 1935 naslovil tudi na bana: *Od dnov projektiranja Univerzitetne biblioteke do danes rasel sem z božjo pomočjo dal. Mene ne interesira več razmišljati o preteklem doživetju – ne razmišljati o globini inženirske modrosti malega opečnega formata in njega ravno v tej časih strašno važnem pomenu za narodno gospodarstvo etc. etc. Imam morebiti samo še nekaj prešteti dni pred seboj in druge višje naloge, kajti stopam že na goro kjer je hladno jasno ...*

DRŽAVNI DENAR KONČNO ZAGOTOVLJEN

Gradnja je s tem spet nekaj časa visela na nitki, Plečnik pa je čakal, da se strasti umirijo, in upal, da bo strokovna javnost njegov predlog vendarle sprejela in mu tako utrdila projektantski položaj. Podobno taktiko je ubral

že na Češkem, ko so morali predsednikovi odposlanci večkrat za njim v Ljubljano in mu zatrjevati, da se nihče več ne bo vmešaval v njegovo delo na praškem gradu in da bo poslej sam odločal o vseh arhitekturnih vprašanjih. Naj ob tem omenimo eno temeljnih pravil, ki se jih je Plečnik naučil pri Wagnerju na Dunaju, namreč da se arhitektu ni treba ozirati na javnost, saj ta nima relevantnega mnenja o kakovosti arhitekture.

Medtem ko se je zatikalo z izdelavo načrtov, se je vodstvu univerze po dolgih prizadevanjih vendarle posrečilo rešiti finančno plat zadeve. Poleti 1934 je slovenski minister Fran Novak omeščal finančnega ministra Milorada Djordjevića, da je denar za knjižnico uvrstil v proračun za naslednje leto, čeprav nekoliko manjši znesek, kot je sprva predvideval Plečnik. Koncu gospodarske krize je namreč sledila delna pocenitev gradbenega materiala, kar je terjalo spremembo predračuna, o čemer govori pravkar citirano arhitektovo pismo banu Marku Natlačenu. Vodstvo univerze ni držalo križem rok, ampak je s tako imenovanimi kamni za knjižnico medtem zbiralo denar za knjige. Novembra 1934 je vlada v proračunu zagotovila prvi obrok v višini pol milijona dinarjev za odplačilo sedem in pol milijona vrednega posojila, ki bi ga bilo mogoče najeti pri Državni hipotekarni banki. Zgodilo pa se je, kar se v politiki pogosto dogaja. Konec februarja 1935 je nastopila nova Jevtićeva vlada, ki je razpustila skupščino, in s sprejemom državnega proračuna ni bilo nič. V Ljubljani je ban Dinko Puc z ustanovitvijo fonda za zgradbo vseučiliške knjižnice rešil vsaj letni prispevek banovine. Izgovorjeno višino obroka se je posrečilo spraviti v proračun šele, ko je slovenski minister Anton Korošec posredoval pri prosvetnem in finančnem ministru nove Stojadinovićeve vlade. Od začetka avgusta 1935 je bil tako zagotovljen denar za knjižnico in dana obveza za sklenitev posojilne pogodbe z Državno hipotekarno banko. S tem je nastopil trenutek, ko je tudi ljubljanska mestna občina lahko izpolnila svojo obljubo in 17. avgusta podarila zemljišče. Takoj nato je stavbni urad izdal še gradbeno dovoljenje.

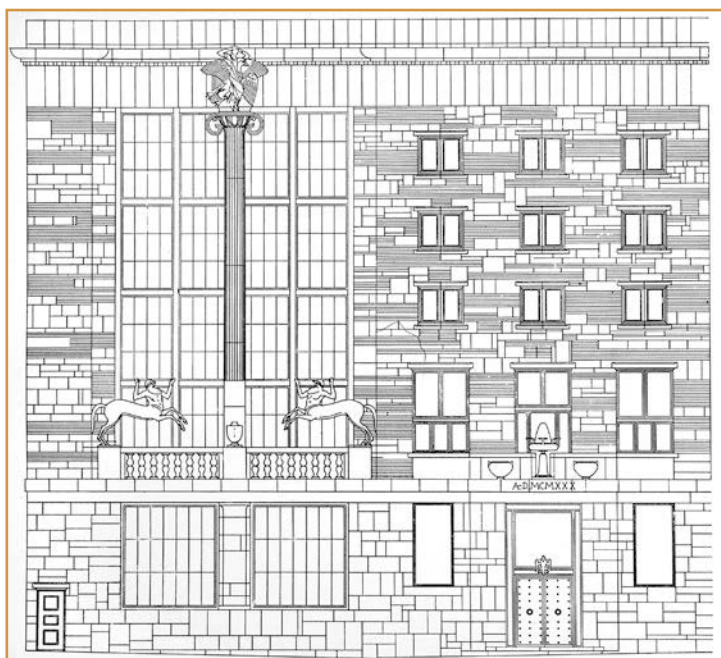
Če so prej gradnjo ovirale težave v Beogradu, so sedaj nepričakovano nastopile še v Ljubljani. Proti gradbenemu dovoljenju so se pritožili sosede s trditvijo, da jim bo nova stavba jemala svetlobo in zmanjšala uporabnost dvorišča. Tri mesece so se vrstili komisijski ogledi in pregovarjanja, preden so mejaši odstopili od svojih zahtev. Vodstvo univerze jih je na

koncu le prepričalo, da bo knjižnica stala na isti črti kot nekdanji Knežji dvorec in da gre torej za vzpostavitev nekdanjega stanja. Zalegel je tudi argument, da so vsa stanovanja z velikimi okni obrnjena na ulico in ne proti dvorišču. Dokončno gradbeno dovoljenje je bilo nato izdano 23. novembra 1935. Vendar tudi v Beogradu ni vse teklo, kot bi moralo, saj je bilo potrebno novo posredovanje slovenskih ministrov Antona Korošča in Mihe Kreka, da je Državna hipotekarna banka 21. aprila naslednjega leta vendarle odobrila obljubljeni posojilo za knjižnico.

Da bi projektiranje nove stavbe lahko hitreje napredovalo in bi se izognili morebitnim novim zapletom, je ban Natlačen univerzi ponudil pomoč svojega Tehničnega oddelka. Ta odločitev je bila boleča za asistenta Janka Valentinčiča, ki je dotlej zvesto sodeloval s profesorjem, sedaj pa sta njegovo mesto prevzela vodja oddelka inženir Josip Otahal in njegov dve leti mlajši kolega iz Plečnikove šole Vinko Glanz, ki je od leta 1930 služboval na banovini. Izdelavo statičnih računov so poverili profesorju Kasalu. Magistrat je prostor za gradbeno pisarno zagotovil v Auerspergovih palači v Gosposki ulici. Da je bila gradnja knjižnice v resnici vseslovenska zadeva, kaže tudi pripravljenost Trboveljske premogokopne družbe, da je za sondiranje terena dala na voljo stroje in osebje. Delo je hitro steklo in do konca februarja 1936 so bili načrti toliko pripravljeni, da jih je rektor Samec lahko odnesel v Beograd, kjer jih je gradbeni minister tudi odobril. Zdelo se je, da za začetek gradnje ni več nobenih ovir in 8. aprila so zato razpisali gradbena dela.

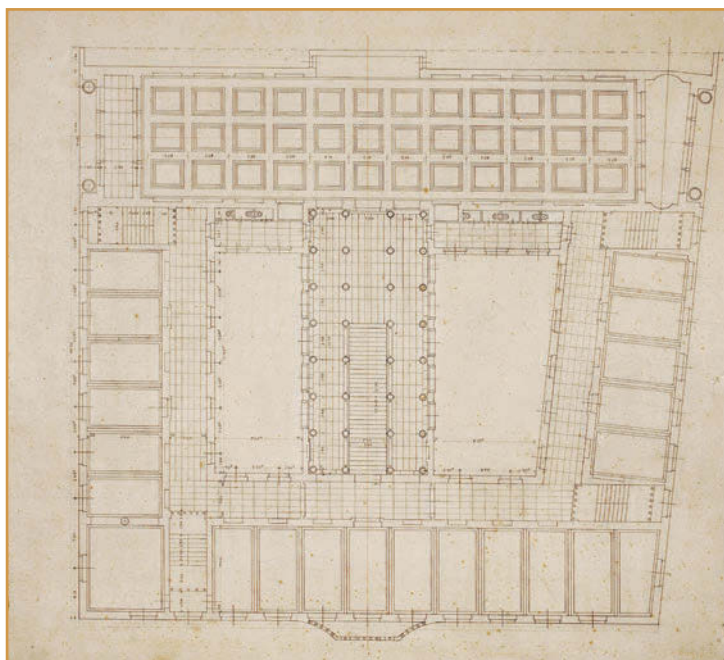
PLEČNIK TEMELJITO SPREMENI NAČRTE

Plečnik je medtem prišel na dan z novim načrtom, tako da razpis ni obveljal. Verjetno je nekaj resnice tudi v pojasnilu prijatelju fra Josu Markušiču v Beograd, čemu je to storil: *Pri prvi licitaciji za biblioteko dogovorili so se vsi 4 oferenti na mali popust. Diferenco 600.sto hiljada pa so si medsebojno bratovsko razdelili, ne da bi s palcem mignili – Iz drugih in teh vzrokov sem skočil nevidno vmes in izdelal nov projekt – Upajmo do bodo pri ponovni licitaciji poštenjaki vsaj bolj rafinirano postopali.* Ker je prevladalo mnenje, da je novi načrt boljši od starega, je tudi ban

21. Jože Plečnik: del fasade proti Gosposki ulici, 1936

Natlačen soglašal, da nima smisla hiteti. Prednosti novega načrta naj bi bile v tem, da velika čitalnica ni bila več predvidena dober meter pod nivojem nadstropja, sobe so dobile pravilnejše oblike, zaradi česar so razmiki med okni postali povsod enaki, prvotno temni prostor pod čitalnico je dobil okna na dvorišče, dodatna stopnišča so olajšala gibanje po stavbi in nenazadnje se je zazidana površina tudi nekoliko zmanjšala. Ko je Plečnik spoznal, da gre zares, je še enkrat temeljito premislil svoj projekt. Nekaj priporočil je seveda upošteval, na primer opustitev skladišča nad čitalnico, kar mu je omogočilo dodatno dvigniti njen strop, opustitev ravnateljjevega stanovanja in stanovanj uradnikov ter podobno. Stavbnemu vodji inženirju Josipu Otahalu je v začetku leta 1936 o tem pisal: *Ker so si knjigomolji premislili zadevno stanovanje, prosim lepo, da se ta del obravnava kot magazin. Višinska delitev stropov in nje izraz i.e. facada na Vegovo ulico pa mora ostati kot določeno v projektu. Tako bo stvar ostala amuzantna in možnost stanovanja ostane. Ker se bo za*

22. Tloris prvega nadstropja, 1936

knjige v prvi dobi potrebovalo le malo prostora, moglo bi se vmesne stropove izpustiti in prostore rezervirati za predavalnice etc. Po potrebi položilo bi se pozneje stropove na predvidene betonske palice in konsolle. Okna seve bi pa ostala kot projektirano.

Ves Plečnikov napor je bil usmerjen v reprezentančni del stavbe, saj naj bi ta v resnici postala pravi hram slovenske omike, hkrati pa naj bi odražala tudi lepoto domačih gradiv. Od lastnih del je najbolj cenil Zacherlovo stavbo, svoje prvo veliko mladostno delo na Dunaju, kjer se mu je posrečilo izviti se iz oblikovnih spon učitelja in na nov način uporabiti tedaj v secesijski arhitekturi neobičajen temen loščen granit. Zato ne preseneča, da je pod njenim vplivom že leta 1925 zasnoval stopnišče nekdanje Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani in pozneje temeljito predelal tudi ves stopniščni trakt knjižnice. Namesto triramnega stopnišča je dostop do čitalnice speljal v ravni črti brez vmesnega podesta. Prvotno zamišljeni predprostor je preuredil v peristolil z dorskimi stebri iz

temnega podpeškega kamna, s katerim je obdal tudi stene stopnišča. Motiv stebrišča pred stopniščem, ki je na Dunaju zaradi pomanjkanja prostora moral ostati okrnjen, je v Ljubljani ponovil v vhodni veži in nato razvil še v glavno kompozicijsko temo celotnega veznega trakta. Od stopnišča Zacherlove hiše je ohranil tudi zamisel vzpenjanja proti svetlobi, ki jo je na Dunaju narekovala oblika stavbišča. V knjižnici je dobila simboličen pridih hoje iz teme k znanju. Ker je torej celotno stopnišče v knjižnici namenil duhovni pripravi na vstop v čitalnico, je zaradi večje uporabnosti moral stavbi v vogalih dodati štiri nova stranska stopnišča, ki jih v načrtu iz leta 1933 še ni bilo. Na vse to so vplivale tudi Plečnikove izkušnje iz Prage, kjer je spoznal, da je najbolj monumentalen učinek mogoče doseči le s temeljitim poenotenjem kompozicije.

Pri komponiranju fasade si je pomagal z rešitvijo svoje praške cerkve sv. Srca Jezusovega in z barvitostjo stavbe Vzajemne zavarovalnice. Plečnikov ideal je bila cerkev v obliki grškega templja s prostostoječim zvonikom. Ker pa v Pragi ni bilo dovolj denarja za takšno zamisel, je namesto stebrov uporabil semperjevsko tekstilno metaforo. Gottfried Semper, glavna avtoriteta dunajske arhitekture okoli leta 1900, na čigar teoriji so temeljili tudi Wagnerjevi nauki, je učil, da prvotno arhitekturno okrasje izhaja iz antične keramike in tekstila. Plečnik je zato praško cerkev oblekel v »tekstilno« ogrinjalo iz klinkerske opeke in granitnih klad kot imitacijo kraljevskega hermelinskega kožuha. Z njim je simbolično označil, da je cerkev posvečena Kristusu kralju, da stoji na trgu kralja Jurija iz Podjebradov in se nahaja v četrti, imenovani Kraljevi vinogradi. Pri knjižnici je svoj klasični »tempelj« oblekel na podoben, vendar zaradi rabe živordeče opeke bolj barvit način. Tudi v tem je zajete nekaj simbole samega kraja, saj so v fasado knjižnice med drugim vzdani ostanki temeljev nekdanjega Knežjega dvorca. Zlasti zanimiv je profilirani ogelni kamen na izpostavljenem vogalu proti Novemu trgu, ki priča o predzgodovini stavbe in jo hkrati legitimira kot naslednico nekdanje ljubljanske palače. Plečnikov ideal je bila florentinska arhitektura in tudi učencu Edvardu Ravnikarju je zaupal, da knjižnica s svojim vogalom ustvarja mogočen vtis palače Medici-Riccardi. Po pripovedovanju drugega učenca, Danila Fürsta, naj bi njegov učitelj želel večji delež kamna v fasadi, a naj bi se to izkazalo za predrago. »Tekstilni« način razmišljanja se kaže

v tkani preprogi podobni fasadni oblogi, iz katere se kot navpične gube izvijajo oba portala in okna vrhnjih nadstropij. Kamni so brez cezur v ravnih vrstah vstavljeni v opeko in tvorijo votek »okamenele preproge«. Tekstilna metaforika se začne že v tlaku pred vhodom z nakazanimi »preprogami«, nadaljuje za vrati s »kamnitim« predpražnikom in nato še z zamiki stopnic v stiku z zidom, ki ustvarjajo navidezni »tekač« ali slovesno preprogo, položeno čez vse stopnišče.

Za vse navedene rešitve je seveda mogoče najti veliko historičnih zgledov, ki segajo od antike do stopnišča kraljeve knjižnice v Münchnu ali dvornega gledališča na Dunaju. Različni avtorji so jih doslej tudi različno interpretirali in jim vsak po svoje pripisovali odločujoč pomen. Ni izključeno, da je imel Plečnik med načrtovanjem stavbe v mislih to ali ono, vendar je bolj pomembno, kako je znal take spodbude prekvasiti v lastno umetnost. Pri rabi kamna in živordeče vrhniške opeke je nadgradil ugodni estetski učinek nekaj let prej zgrajene Vzajemne zavarovalnice. Čeprav je tudi to rešitev mogoče razložiti z umetnikovim lastnim predstavnim svetom, izoblikovanim s pomočjo Semperjeve teorije, je Plečnik potrditev za svoje delo pogosto iskal v tradiciji okolja, v katerem je gradil. Asistentu Valentinčiču je ob načrtovanju knjižnične fasade pravil o domači kraški hiši z mešanimi zidovi iz kamna in opeke. Razlika od fasade zavarovalnice je ta, da je pri njej še izhajal iz klasične arhitekture s stebri, pri knjižnici pa je kompozicijo v celoti podredil tekstilni metaforiki. Isto velja za portal razstavne dvorane v prvem nadstropju knjižnice, katerega prednik je vhod v razpravno dvorano nekdanje Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, kjer je še mogoče zaznati rabo klasičnega trikotnega čela na dveh jonskih pilastrih, medtem ko enaka kombinacija rdečkastega hotavelčana s sivim podpečanom na knjižničnem portalu izhaja iz čisto drugačnega načina razmišljanja. Kot da si ne bi bil čisto na jasnem, ali je načrt dober, je Plečnik istega leta dal učencu Hrvoju Brnčiču za nalogo projektirati knjižnico za isto stavbišče, vendar v izrazito novorenesančni maniri. Rezultat ga je očitno pomiril.

POLOŽITEV TEMELJNEGA KAMNA IN GRADNJA KNJIŽNICE

S pomočjo sodelavcev banovinskega Tehničnega oddelka so bili načrti hitro predelani in opremljeni s potrebnimi predračuni. Ban Natlačen je nato pri ministru za gradnje Marku Kožulu dosegel njihovo odobritev. Tako so že 3. avgusta 1936 lahko drugič razpisali gradbena dela. Odziv je bil nepričakovano slab in zato so morali konec meseca razpis ponoviti. Oddali so lahko le kamnoseška dela, in sicer podjetju Frana Kunovarja, izdelavo umetnega kamna pa je prejelo podjetje Gradidom. Med tremi gradbenimi podjetniki – Emilom Tomažičem, Justom Gabrijelčičem in Matkom Curkom –, ki so se prijavili na tretji razpis, so izbrali slednjega, ker je bil pripravljen zidati za 17 odstotkov ceneje. Dne 5. oktobra so nato slovesno zasadili prvo lopato. Plečnik se je opravičil, saj se je takim in podobnim slovesnostim redno izogibal. Zbrane sta nagovorila ban Natlačen in rektor Samec. Še istega leta so začeli kopati temelje pod budnim očesom mestnega kulturnega referenta Rudolfa Moleta in ravnatelja Mestnega muzeja Josipa Mala. Med delom so našli spominsko ploščo, vzidano v temelje nekdanjega Knežjega dvorca.

Stavbenik Matko Curk se je moral spoprijeti z nekaterimi težavami, saj so pri temeljenju naleteli na zelo trdo staro zidovje, količina odkopanega materiala je preseгла prvotni izračun in moral je prositi za dodaten denar, delo je pozimi prekinjal hud mraz, poleti 1937 pa so mu delavci grozili s stavko, ker jim ni hotel priznati prostih sobot. Nasprotno pa je izdelava izvedbenih načrtov nemoteno potekala naprej. Vinko Glanz jih je risal po Plečnikovi zamisli in hkrati nadzoroval zidavo. Poleti 1936 je k delu pritegnil svojega prijatelja in nekaj let mlajšega študijskega kolega Edvarda Ravnika, čigar marljivost in nadarjenost je Plečnik cenil in ga je zato po diplomi zaposlil z risanjem detajlnih načrtov za knjižnico. Ravnika je pri projektiranju sodeloval do februarja 1938, ko se je osamosvojil. Če lahko verjamemo njegovemu pojasnilu v enem od intervjujev, naj bi se Plečnik okoli leta 1938, ali verjetneje malo pred tem, počasi naveličal Glanza, ker naj bi ta začel tudi sam projektirati, in je zato izdelavo načrtov prenesel nazaj na svojo šolo. Z njim je odšel tudi Ravnika. Tako sta bila od Plečnikovih učencev kot risarja v projekt vključena tudi

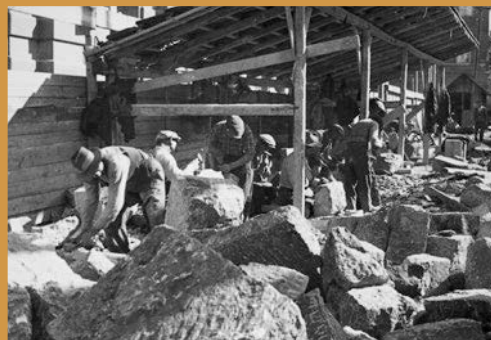
23. Ban Marko Natlačen podpisuje listino ob polaganju temeljnega kamna, 5. oktober 1936 (v sredi brez klobuka je arh. Vinko Glanz, desno ing. Sonja Lapajne, ki je nadzirala gradnjo)

24. Izkop temeljev, 1936

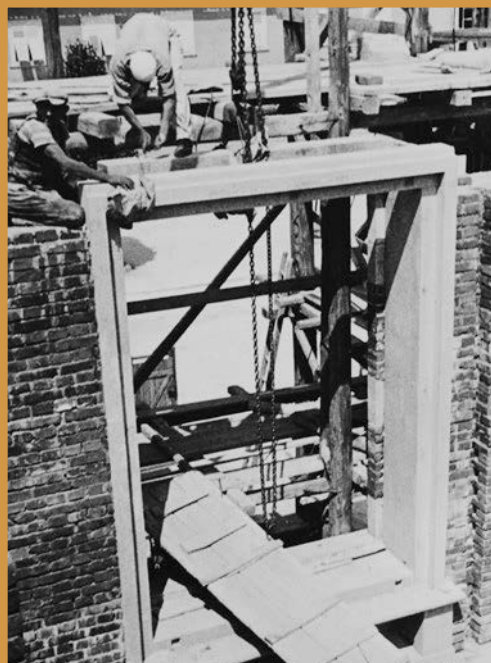
25. Odvoz materiala s konjsko vprego, december 1936

26. Kamnoseki pripravljajo kamen za fasado, pomlad 1937

27. Postavljanje stebrov v peristilu stopnišča, 1937

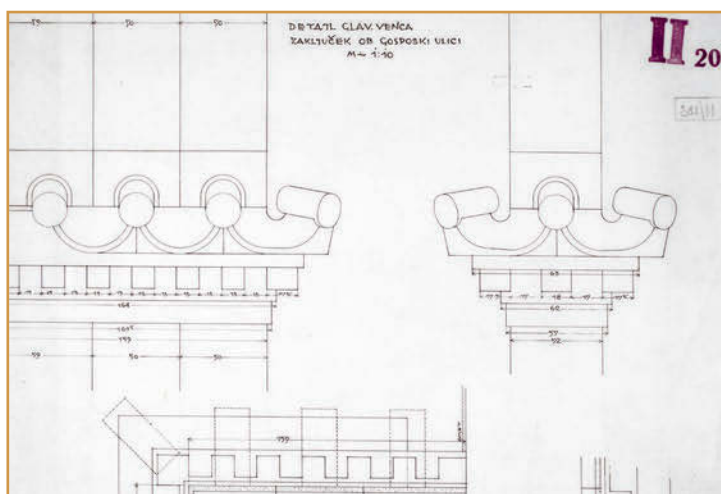

28. Vzdavanje okenskih okvirjev, julij 1937

študenta Ivan Korpar in Zdenek Sila. Njuna naloga je bila izrisovanje stavbnih detajlov v naravni velikosti. Plečnik je vse načrte za knjižnico naredil zastonj in je celo oba študenta nagrajeval z lastnim denarjem. Ko so ga nekoč pozneje časnikarji napadli, češ da odžira kruh mladim arhitektom, ga je to močno prizadelo. Markušiču je pisal, da polovico svoje plače razda študentom.

Stavbenik Curk je pri sebi doma konec leta 1936 poskusno sezidal del fasade, po katerem je Plečnik določil razmerje med opeko in kamnom, med gradnjo pa je za to skrbel Ravnikar in delavcem dajal navodila, kako naj zidajo. Ti so kmalu razumeli arhitektovo željo in tudi sami predlagali različne kombinacije. V fasado so vgradili največ podpečana, pa tudi kamen iz Stahovice ter razne granite in marmorje. Plečnik je vztrajal, da morajo biti kamni vzdani v ravnih vrstah brez presledkov. O svoji zaposlenosti s knjižnico je občasno sporočal prijatelju Markušiču. Dvoje kentavrov, ki si jih je zamislil ob velikem čitalniškem oknu, je takoj vzbudilo nekaj kritike, češ da to niso bitja, ki bi bila v ponos resni ustanovi. Markušiču je o njih dejal: *No pa oni kentavri niso niti v proračunu. Jaz sem si z njimi pomagal ker tako fletno skačejo kot kakšni profesionalni politiki in si dokazujejo resnico kot univ. učitelji.* Ko ga je nekoč Markušič opozoril še na kip Mojzesa nad stranskim vhodom, mu je Plečnik odvrnil, da so med književniki in znanstveniki tudi takšni, ki cefrajo božje resnice in razbijajo plošče zakona. Zato naj bi se Mojzes in kentavri medsebojno ne izključevali.

Konec maja 1937 so stavbo dozidali do prvega nadstropja, jeseni istega leta pa je bila gotova do strehe, kot je predpisovala pogodba. Likof so imeli leto dni pozneje, 23. decembra 1938. Medtem je potekala tudi gradnja veznega trakta, kjer je kamnosek Kunaver novembra 1937 začel postavljati stebre peristila. Plečnik je pogosto prihajal na gradbišče in nestrpno čakal, kakšen bo končni učinek. Da bi ne bil deležen neprijetnih presenečenj, je od kamnoseka terjal vzorce kamna. Ko so naslednje poletje začeli pripravljati stropne preklade in so hoteli zanje uporabiti neki drug kamen, je pri Glanzu odločno protestiral: *Dragi prijatelj! Ravnikar se dozvem, da izvršuje Fa. Kunaver arhitrave stopnišča ne iz podpečana ampak iz nekega temu podobnega kamna, mrtve kakor protestantska filozofija puste svetlosive barve. Bože mili – vsaj je bilo dogovorjeno*

29. Načrt fasadnega venca, 1937

da bodo arhitravi stebrom enakega tona, to je iz pravega podpečana ki je poln življenja. Zahtevajte vendar prosim, da se dostavijo iz tega materiala. Hkrati mu je naročil tudi glede stopnic in drugega: Izšolan dosti, Vas prosim, da daste dekorativne dele portalov izvršiti res kakor na planu določeno iz umetnega in ne iz pravega kamna! Mi živimo v času betona – ergo ga nalijmo ljudem kot legendarnemu zlata žejnemu kralju svoj čas raztopljeno zlato, v grlo – Tudi oboje velikih čitalničnih stebrov, prosim, naročite iz betona.

Kombinacija pravega in umetnega kamna kaže Plečnikovo drznost povezovanja plemenitega gradiva s profanim, s čimer je dosegel zeleni kontrast in hkrati še bolj poudaril estetske odlike naravnega kamna. Zglajeni podpečan je lahko zaživel z vso svojo lepoto šele ob enakomerni sivini betonskih stopnic. Po drugi strani pa je bil beton primernejši za profiliranje od temnega žilnatega kamna, na katerem bi okrasna risba ne prišla toliko do veljave. Igra plemenitega naravnega in navadnega industrijskega gradiva je ena od najbolj zanimivih tem Plečnikove arhitekture, ki ji v moderni umetnosti verjetno ni para. Ni čudno, da se je njegov stari prijatelj in življenjski tekmelec Maks Fabiani kolega posmrtno spomnil z

30. Stavbenik Matko Curk (v svetlejši obleki) si ogleduje zaključna dela na fasadi, november 1937

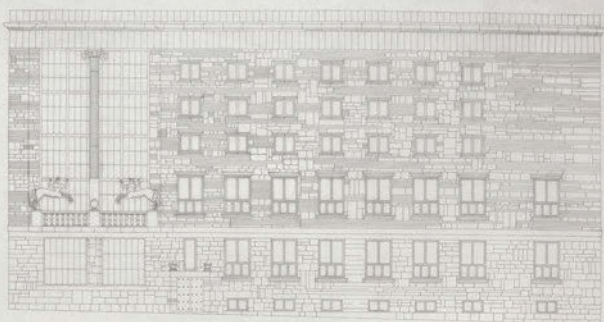
zapisom, da bi peristil univerzitetne knjižnice zadostoval za Plečnikovo večno slavo, saj naj bi vse dvajseto stoletje ne premoglo arhitekta, ki bi se znal tako izvirno in globoko živeti v umetnost antike. Če se morda dandanes ta slogovna oznaka zdi neumestna, velja pripomniti, da jo je Fabiani izrekel premišljeno in je iskreno verjel v njen občečloveški pomen. Oba stebra pred oknoma čitalnice so pozneje izvedli v kamnu. Zdi se, da je Plečnik z umetnim kamnom skušal privarčevati nekaj denarja za drug okras stavbe, a si je pozneje vendarle premislil.

Zanimiva so tudi druga Plečnikova navodila Glanzu, ki kažejo, kako dobro se je sam spoznal na mizarstvo, kovaštvo in drugo obrtniško delo in kakšen pomen je pripisoval skrbnosti izvedbe. V enem od pisem je izrecno poudaril pomen preprostosti uporabnega dela knjižnice, prek katere je šele mogoče doživeti bogastvo njenih osrednjih prostorov. Takole mu je pisal sredi januarja 1939, ko so bila zaključna dela v polnem teku: *Okna in vrata predstavljam si vseskozi (izjema atrij in čitalnica, pa tudi tu 'eventuelno') iz smrekovine – belo štrihane – čisto priprosto kakor to gre utilitarnim stavbam – in to so šole ter uradi tudi delavnice = verkstat uradnikov – Okovje: panti zelo močni 'kreuzband' z štulpno iz tombaka.*

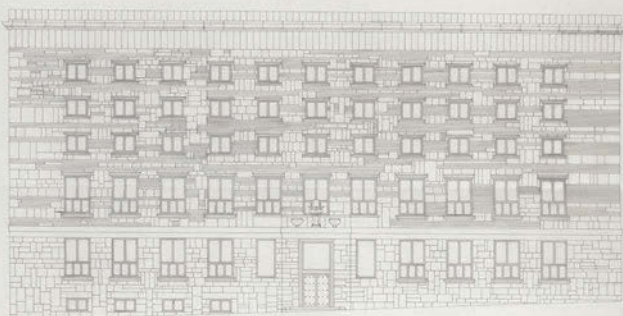
UNIVERZITETNA KNJIŽNICA V LJUBLJANI

FASADE
1 : 100

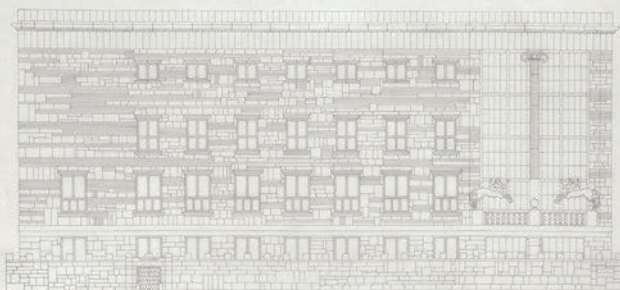
I
10

GOSPOSKA

KNEŽJA

VEGOČA

31. Načrt fasad, 1936

32. Fasada proti Vegovi ulici, 1938

Kljuke ne iz mesinga ampak iz brona, ščiti nad ključavnico (vzorec!) in pod kljuko iz 3mm tombaka. Okenska vesla dtto iz bronu podobne kovine, palice iz poniklanega jekla. Etc. Pri mizarskem delu, posebno pri montaži si prepovejte akordno delo – ! Pri velikih oknih so baje dvomi če bodo dosti stojni. Vsaj so profilna železa, male traverze etc. tudi tu, ne samo dogmatična okrogla! Projektiral bi bil te okna iz masivnega hrastovega ogrodja – kot stari – z železom povezanega – ali les ima svojo glavo – Kreče se in vrti – narašča in suši – stojnosti ne v škodo, pač pa zapiranjju kril. Sapramenski gotiki – še Kasaliati jim niso kos -. V nadaljevanju sporoča, da si je ogledal tudi balustre, namenjene oken-skim mrežam ob vhodu. Te so sprva v resnici izvedli iz umetnega kamna, vendar jih je Plečnik pozneje odstranil in zamenjal z železnimi.

Načrtovanje stavbe je potekalo vzporedno z zidavo. Najprej je bilo treba detajlirati veliko čitalnico, peristil in vhodno vežo. Vse to je Plečnik opravil do pomladi 1938. Naslednji dve leti se je pretežno ukvarjal z zunanjščino, in sicer s stranskim in z glavnim vhodom, s stebroma pred čitalniškima oknoma ter z mrežami v pritličju. Nekatera svetila, tudi glavni lesteneč v čitalnici, in tlaki pred razstavno dvorano pa so prišli

na vrsto za izvedbo šele med italijansko okupacijo sredi leta 1941. Na načrtih, še zlasti na zgodnejših, je tudi veliko dekorativnih detajlov, ki jih je Plečnik med izvedbo opustil ali spremenil. Glavni vhod v stavbo bi imel po prvotni zamisli iz leta 1938 še nižja mrežasta predvrata in bogato kiparsko okrasje. Kamnosek Feliks Toman – dela je izvajal njegov sin Anton – je novembra 1937 prosil za doplačilo, ker si je arhitekt neposredno pred izvedbo zamislil nekoliko bogatejše kapitele stebrov. Nekaj mesecev prej je ban Natlačen odobril kiparski okras peristila knjižnice, ki so ga zaupali Borisu Kalinu. Napravil naj bi reliefe za stene stopnišča, ki bi po Plečnikovi zamisli spominjali na spolije kake antične stavbe. Predvideni so bili različni okrasni epitafi in alegorije ter slavne osebnosti iz slovenske zgodovine, umetnosti in znanosti. Ker arhitekt s kiparjevimi osnutki ni bil zadovoljen, je ostalo le pri kipu sedeče deklice z vazo za balustrado pred razstavno dvorano. Zadeva se je zavlekla v leto 1941 in pomanjšanega glinastega modela nikoli niso izklesali v kamnu. Plečnik je tudi za fasado knjižnice predlagal

33. Likof, 23. december 1938

nekaj kiparskega okrasja, vendar so po njegovem nasvetu leta 1939 nad stranski vhod začasno postavili le kip Mojzesa, ki je bil sprva namenjen Krekovemu spomeniku. Leta 1927 ga je ustvaril Lojze Dolinar in ga leto pozneje predstavil na pariškem Salon d'automne. Kip je kupila banska uprava in ga odstopila mestu, a magistratni uradniki so ga shranili kar v odprti lopi mestne pristave, od koder ga je rešil Plečnik. Pozneje ga je nameraval premestiti na bolj izpostavljeno mesto, a se je očitno zadovoljil s provizorično rešitvijo. Izredno pogumno je rešil podstavek kipa, ki je manjši od podnožja kipa, tako da od spodaj vidimo v njegovo notranjost.

Ker je za njim okno, si ga je mogoče ogledati tudi od zadaj. Pasarska dela sta prevzela brata Žmuc in iz tombaka naredila svetilnike v peristilu, pozneje pa še z bakreno pločevino obila vhodna vrata. Plečnik je odkupil odpadke bakrene pločevine, s katero so pokrivali streho, in jih dal prelisti v gong, ki ga je obesil v zvonik cerkve na Barju. Pred koncem gradnje so naročili tudi bronasta portreta obeh najzaslužnejših mož za uresničenje knjižnice, ministra Antona Korošca in bana Marka Natlačena, ki naj bi stala ob vratih balkona, vendar zamisel ni dočakala izvedbe.

Nekdanji in ponovni rektor Slavič je konec maja 1941 bansko upravo opozoril na nekatere pomanjkljivosti, ki jih je ugotovila posebna komisija ob selitvi knjig iz zasilnih prostorov prve realne ženske gimnazije na Poljanski cesti v novo stavbo. Omenil je neprimerno prestavitev hišniškega stanovanja v kletno etažo, potrebo po novem vhodu iz Vegove ulice za začasno namestitvev nekaterih univerzitetnih oddelkov, nujnost pritrditve mrež na stranskih stopniščih, ki bi omejevale dostop do skladišča, in preureditev enega od obeh stranišč v dvigalo, ker za potrebe čitalnice projektirano ni zadoščalo. Resnici na ljubo velja dodati, da so se mnenja posameznih profesorjev glede stavbnega programa tudi med gradnjo vseskozi križala, kar je Plečnika nedvomno oviralo pri delu. Včasih so tudi proti njegovi volji izsilili kako stvar, kakor na primer izvemo iz arhitektovega pisma Markušiču: *Ko sem zvedel, da hočejo v Nemčiji naročiti za cca en milijon knjižnih polic, narisal sem nenaprošen troje alternativ iz lesa in železa – da bi spasil delo domovini. Prosil sem, da bi od vsake naročili po en vzorec na poskušnjo kar bi veljalo max. tri hiljade. Naročili so v tujini in tam zopet v Strassburgu ...* Podobno je bilo z barvanjem oken in vrat, kjer niso upoštevali Plečnikove zahteve po rabi naravnega firneža. Končna kolavdacija stavbe je bila že pod italijansko oblastjo 30. septembra 1941. Manjkalo je še nekaj pohištva, luči in drugih pasarskih izdelkov.

LETALSKA NESREČA IN PRENOVA PO NJEJ

Dobri dve leti po dokončanju knjižnice je 29. januarja 1944 nanjo zgrmelo poštno letalo na poti iz Trsta. Po pričevanju očitidcev naj bi imelo težave z motorjem in je verjetno skušalo zasilno pristati na ravni strehi čitalnice. Pri tem je zgorelo okoli 60 tisoč knjižnih enot, večinoma obveznih izvodov. Čitalnica je bila najhujše poškodovana proti Vegovi ulici, kar je še danes vidno na velikem steburu ob oknu. Že nekaj let pred tem, ko se je svet še pripravljal na vojno, je Ivan Jager Plečniku iz Amerike svetoval, naj knjižnico postavi v grajski hrib, kjer bi bila varna pred bombami in potresi. Po žalostnem dogodku je Plečnik na rob prijateljevega pisma pripisal: *Jager dobro si prorokoval.*

Konec marca 1944 so obnovo knjižnice zaupali stavbeniku Matku Curku, ki je poleti najprej zabetoniral strop. Drugo zidarsko delo so upočasnile vojne razmere pa tudi izdelava načrtov za umetni kamen, tako da je bilo vse končano šele konec januarja 1945. Po vojni je sledila obnova notranjosti in izvedba nekaterih že prej projektiranih stvari. Plečnik je ob tej priložnosti tudi marsikaj spremenil. Namesto prvotnih dveh čitalniških lestencev je aprila 1946 narisal tri nove. Nekoliko je spremenil tudi obrobo lesenega stropa. Na balkonsko ograjo nad glavnim vhodom v knjižnico so pritrtili slovenski grb, ki ga je Plečnik po svoje stiliziral, oblikovno precej bolj smiselno od sedanjega uradnega. Za vhodna vrata si je leta 1940 zamislil kljuki v podobi dveh, drugega proti drugemu obrnjenih stoječih psov, kakršne je malo prej uresničil pri Šverljugovi vili na Bledu. Konec leta 1949 pa je namesto njih narisal kljuki s konjskima glavama. Morda ga je k temu spodbudila celo narodna pesem *Moj očka ima konjička dva*. Glanzu je tedaj pisal, da je na njegovo željo iz rokava stresel kar tri kljuke, in ga hkrati prosil za posredovanje pri oblasteh, ker so mu zaprli nečaka duhovnika. Danes Plečnikovi kljuki nadomeščata nova odlitka. Prenovljena knjižnica je bila odprta na Prešernov dan leta 1947.

V sedemdesetih letih je vihar odtrgal bakreno streho in morali so jo nadomestiti z novo. Ker je po vojni knjižni fond z dolžnostnimi izvodi iz vse države hitro naraščal, je stavba kmalu postala pretesna in sredi devdesetih let preteklega stoletja je bilo treba razpisati natečaj za novo

34. Razdejanje po letalski nesreči, januar 1944

knjižnico, na katerem je zmagal arhitekt Marko Mušič. Istočasno so po njegovi zamisli začeli prenavljati in posodabljati tudi Plečnikovo stavbo. Čeprav je nekaterim prostorom spet vrnil prvotni namen, je drugje močno posegel v originalno spomeniško substanco. Medtem ko je bila fasada razmeroma korektno obnovljena po navodilih Plečnikove učenke Staše Blažič Gjura in so bila vhodna vrata v Žmucovi delavnici na novo obita s pločevino, je bila v notranjosti povzročena velika škoda z zabrisanjem meje med preprostejšim delom stavbe, ki je bil zamišljen kot uvod v bogato doživetje peristila in čitalnice. Nekateri hodniki in veliki prostor pod osrednjim stopniščem so dobili prvotni arhitekturi tuje postmoderne dodatke, ki bahavo tekmujejo s Plečnikovo tiho eleganco. Isto se je zgodilo z odprtim delom stopnišnega trakta, ki je bil spremenjen v kavarno. Nedavno so nestrokovno obnovili še pohištvo v čitalnici.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA KOT TEMELJNI KAMEN MODERNE SLOVENSKE ARHITEKTURE

Ljubljanska knjižnica je gotovo eden najpomembnejših arhitekturnih dosežkov minulega stoletja, ki ne sodijo v uniformirano vrsto funkcionalizma, in je zaradi svoje tematske večplastnosti danes še vedno aktualna. Plečnik se je zavedal, da se bo sistem hranjenja knjig v prihodnosti verjetno temeljiteje spremenil, in zato tudi Vurnikovemu načrtu ni pripisoval trajne veljave. Rojstnemu mestu je želel podariti lepo palačo, pozneje morda primerno tudi za kak drug namen. Močno je presegel višino okoliških hiš, saj je v prvi vrsti skušal zaceliti urbanistično rano po podrtju Knežjega dvorca. Od tod tudi kubična zasnova celote brez navpično členjenih fasad. Pritličje je obdano s klasično kamnito rustiko, sledi cezura v obliki svetlejšega venca, nad njim pa je pisana široka »preproga« iz opeke in kamna, v katero so vrezana okna prvega nadstropja in vstavljena manjša izstopajoča okna zgornjih nadstropij. Nad četrtnim nadstropjem sledi gladek vodoraven pas iz betonskih plošč, ki ga malo pod vrhom prereže ozek venec iz kockastega friza in antefiksov. Plečnik ga je po Semperjevem vzoru primerjal z žensko ogrlico. Zanj je moral Ravnikar narisati kar sedem različnih osnutkov; mojster se je odločil šele za zadnjega od njih. Venec antefiksov je le prispodoba antične strehe, saj je prava streha nagnjena navznoter in od zunaj nevidna. Gladka površina pod vencem ves dan lovi njegovo različno dolgo valovito senco in na ta način neprestano oživlja fasado. Stebra pred čitalniškima oknoma statično nista nujna, sta pa simbolična znanilca Plečnikovega prepričanja o antičnih humanističnih temeljih naše civilizacije in tako rekoč kljubujeta tedanjemu zmagoslavju funkcionalističnega sloga. Njuni jonski voluti sta narejeni iz kovine, zelo verjetno po Semperjevem opisu asirskega načina upodabljanja drevesa življenja.

Eden od Plečnikovih stalnih vzorov je bil tudi rimski Panteon. Njegovi velikanski neohranjeni bronasti vratni krili sta mu vedno burili domišljijo. Najprej ju je hotel v manjšem merilu ponoviti pri Stebrni dvorani na praškem gradu, a so mu rešitev odsvetovali kot tehnično preveč težavno.

35. Pogled z Ljubljanskega gradu

Isto misel je skušal uresničiti tudi pri ljubljanski knjižnici, a jo je prav tako moral opustiti, saj bi bili stroški izvedbe previsoki. Zato se je odločil za les, prekrit z bakreno pločevino. Tudi ta rešitev izhaja iz Semperjeve razlage o tako imenovanem načelu tubularnosti, temelječem na domnevi, da so v antiki lesene konstrukcije najprej oblagali s keramiko in kovino in jih šele nato prenašali v kamen. Vrata Panteona so imela ob straneh dvojne kovinske pilastre, medtem ko je Plečnik svoja na sredi okrasil le s slokim stebrom. Pri tem je sledil Semperjevemu prepričanju, da se mora arhitekt vedno vračati k arhaičnim začetkom, kar je v primeru knjižnice pomenilo naslon na starejše grške templje, ki so imeli na vhodni strani neparno število stebrov. Zaradi lažjega odpiranja kljuki nista nameščeni enako visoko. Balkonska balustrada je sestavljena iz ožlebljenih trebušastih vaz, ki so značilen etruščanski element in razodevajo Plečnikovo prepričanje o sorodstvu Slovencev s prvimi prebivalci Apeninskega polotoka. To misel je tiho gojil že od profesure v Pragi in jo v Ljubljani nevsiljivo ponavljal na svojih delih. Ne nazadnje si je po etruščanskem vzoru opremil tudi lastno spalnico z dvema portaloma, povezanimi z navideznim tramom.

Vzpenjanje po dolgem stopnišču brez vmesnega podesta in držal za roke ni naporno, saj so stopnice zelo nizke in dovolj globoke. S tem je Plečnik

36. Velika čitalnica

na račun monumentalnosti zavestno obšel gradbene norme, računajoč, da mu pri izdaji gradbenega dovoljenja ne bodo nasprotovali. Temačen začetek vstopa proti svetlejšemu peristilu naj bi obiskovalca pripravil na resnost študija in odgovornost do naroda, ki mu ga je omogočil. Mogočni neožlebljeni tamburji stebrov so iz različno žilnatega podpečana, da ne bi ustvarjali lažnega videza monolitnosti. To je bil eden temeljnih moralnih imperativov Plečnikove umetnosti. Arhaični videz antičnega prostora poudarja tudi menjavanje slokih eolskih stebričev ograje z masivnejšimi dorskimi in vrsta baklam podobnih kovinskih svetil ob oknih. Iz istega vzroka se je Plečnik izognil vsem stropnim lučem. Kvadratnim poljem stropa ustrezajo enako velike »talne preproge« iz različno barvastega kamna. Pri tem se je Plečnik dobesedno držal Semperjevega načela o konkordanci stropa in tal, katerih okras naj bi se razvil iz tkanih preprog. Pozornemu očesu ne bo ušlo, da je veliki lesteneč v čitalnici zamaknjen iz vhodne osi. Po Semperjevem nazoru naj bi bil strop le velika preproga z lastno ornamentiko. Njegovi trije lestenci se torej podreajo obliki stropa in ne simetriji stavbe. Ne gre za neoklasični pristop k podoživljanju antike, ampak za sledenje Semperjevi razlagi, da se je arhitektura tega časa neprestano razvijala in je zato sestavljena iz različnih, ne pa enakih okrasnih delov. Višina čitalnice je optično nekoliko omiljena s poševnim lesenim pasom nad knjižnimi policami, izza katerega prihaja topel zrak centralnega gretja. Del toplotnih teles je skrit tudi v stenske omare, ki imajo spodaj posebne reže. Masivne mize na kamnitih podstavkih skupaj s stoli kažejo na egipčanske in grške vzore ter s svojimi razmerji omogočajo pravilno držo telesa med sedenjem. Vzdolž obeh podolžnih sten čitalnice teče dvojne betonskih mostovžev, med seboj povezanih z dvema prečnima brvema na kovinskih cevah. Iz njih je Plečnik sestavil tudi ograjo mostovžev. Gre za cenene standardne plinske cevi, opremljene z medeninastimi vmesniki. Sprva bi morale biti pokromane, vendar so jih zaradi varčevanja le črno prebarvali. Transparentna kovinska konstrukcija je narejena v duhu industrijske estetike 19. stoletja, za katero se je Plečnik navduševal že v Wagnerjevi šoli in jo je sočasno uresničil tudi z ograjo prezbiterija v kriпти zagrebške cerkve Matere božje Lurške. Spodnji del obeh brvi, to je njun »strop«, je obložen s parketnimi deščicami, kar je dobeseden primer semperjevske menjave rabe posameznega gradiva.

Prvič je to zamisel trajno uresničil s parketno oblogo sten stopnišča Zacherlove hiše na Dunaju. Dnevna svetloba prihaja tudi skozi okna v sredini podolžnih sten. Med dva kronska lestenca, ki sta s svojo skromno svetilnostjo bolj okras prostoru, je Plečnik umestil še tretjega, katerega žarnice so skrite v čašasta držala, njihova svetloba pa se mehko odbija od paraboličnih zrcal nad njimi. Veliki lesteneč je zasnovan s strogim arhitekturnim jedrom, okoli katerega se vijejo organske vegetabilne oblike. Nepravilen prostor med okenskima stenama proti Vegovi ulici je skrbno oblikovan z brušenimi okenskimi okvirji iz umetnega kamna, čeprav ni namenjen javnemu dostopu. Nekaj od tega, kar danes tvori opremo čitalnice, je Plečnik prej preizkusil že v Prelovškovem stanovanju v Ljubljani in nato prilagodil deloma cenejši masovni izvedbi v knjižnici. Na nasprotni strani peristila je vhod v razstavno dvorano z vratnimi krili, ki predstavljajo kombinacijo lesene intarzije in kamnite inkrustacije. Že med preurejanjem praškega gradu je Plečnik izrazil željo, da bi najraje vse naredil iz kamna. Pisani kamniti vložki iz podpečana in zelenkaste-ga konglomerata govorijo o tem, podobno kot poznejši kamniti tabernakelj v kapeli Božjega groba pri kamniških franciškanih. Obe kljuki v podobi orlovske glave sta nastali sočasno s tistima na vhodnih vratih in nadaljujeta serijo zoomorfni kljuk, začeto že ob preurejanju praškega gradu. Plečnikova pogosta kompozicijska tema je bila tudi barvna kombinacija obeh njegovih najljubših domačih kamnov, temnosivega podpečana in rdečkastega hotaveljčana. Portal je zasnovan po Semperjevem opisu krašenja arhitekture v starem veku. Za posebne slovesnosti naj bi staroegipčanske templje obdajali s tkaninami vseh vrst, z baldahini, zastori, jadri, s preprogami in podobnim. Semperjevi nauki so Plečniku omogočali, da je izrazito začasno okrasje prevajal v trajnejša gradiva in ga tako monumentaliziral. Gube »okamenelega zastora« ob vratih razstavne dvorane ne sežejo do tal, njihova »tekstilnost« pa je zgoraj še enkrat podčrtana s plapolajočim, napisu namenjenim trakom iz enakega kamna. Tudi tako imenovani šivani stik obeh vrst kamna izdaja isto misel. Kasetirani strop z lestencem ima pozlačene rozete, ki po Semperjevi razlagi izvirajo iz antične tekstilne umetnosti. Na notranji strani so vrata drugačna in oblikovana v duhu klasične arhitekture brez tekstilnih metafor.

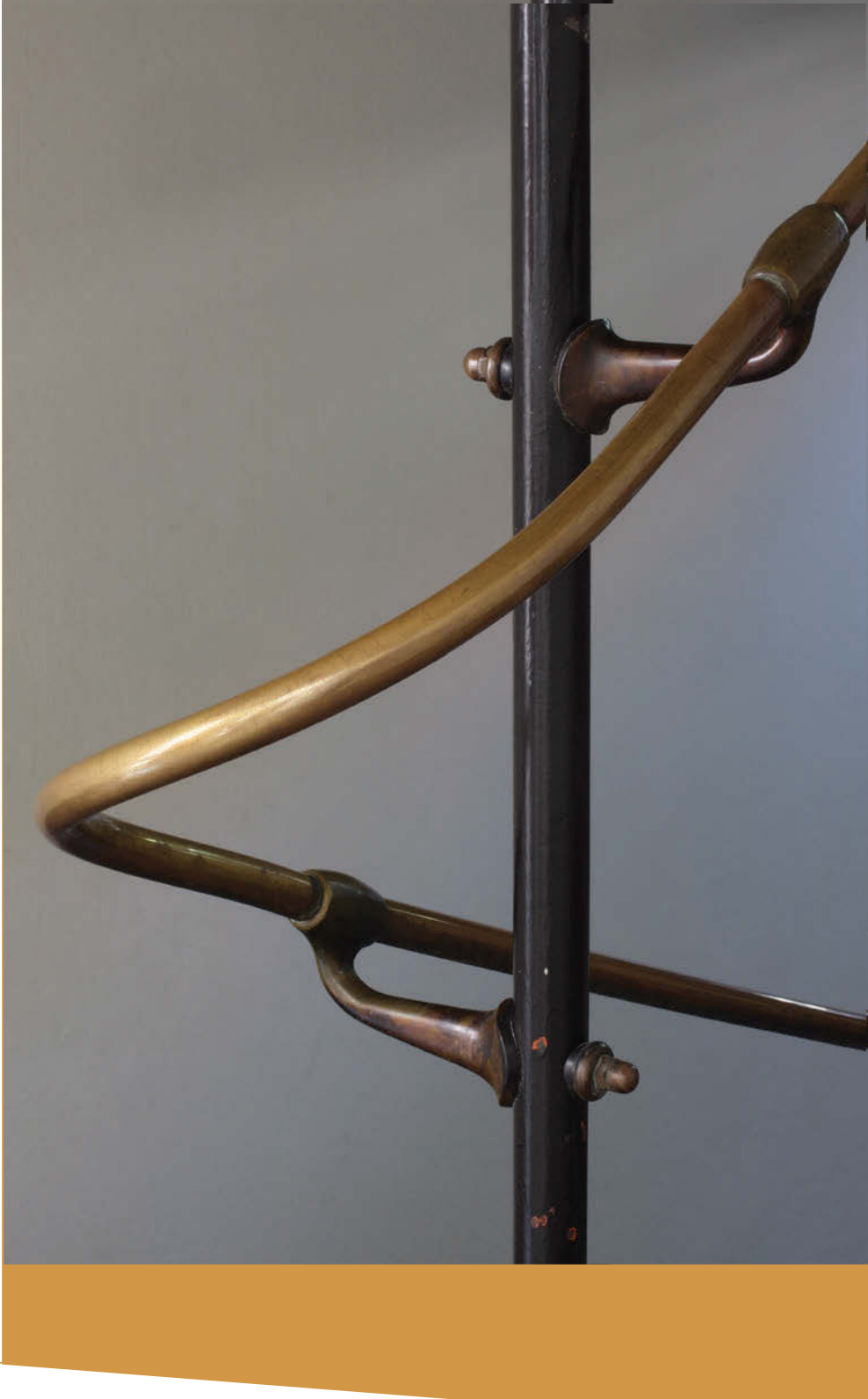

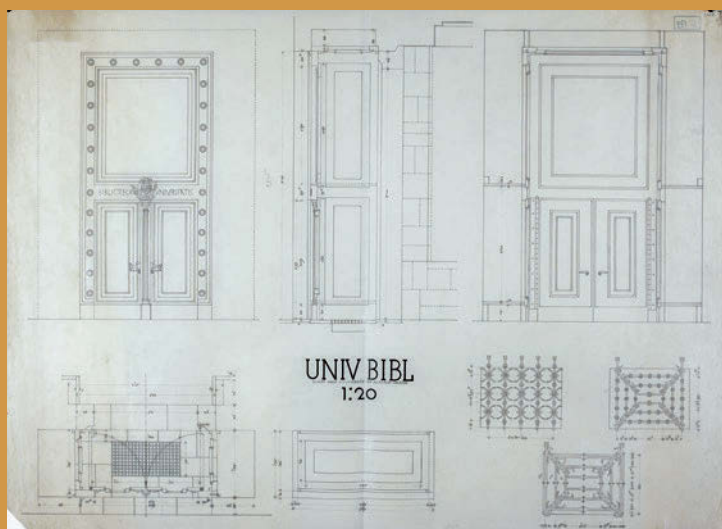
36. Peristil

Prostor pod peristilom ima zidane stebre, oblečene v temni teraco, teracast tlak in okenske okvire iz umetnega kamna. Vanj segajo tudi od spodaj vidne betonske stopnice. Nežlebljeni dorski stebri se na nasprotni steni spremenijo v lesene in v novem gradivu dobijo drugačne proporcije, saj nimajo več statične vloge. Gre torej za isto oblikovalsko načelo o zamenjavi funkcije in gradiva, ki smo ga spoznali že pri okrasju obeh čitalniških brvi. S stropa visijo cenene industrijske svetlobne krogle. Ta prostor je bil z vsem opisanim namenjen pripravi doživetja veliko bogateje oblikovanih peristila in čitalnice. Nekdaj so v njem stali tudi visoki pepelniki iz rjavordečega tombaka na kamnitih podstavkih.

Omeniti moramo še stranska stopnišča z balkoni, katerih balustrade sestavljajo sloke antične vaze iz umetnega kamna. Plečnik je v knjižnici ponovil način, ki ga je uporabil že v Pegleznu. Posamezne stopnice so na sredi stopnišč pritrjene na skozi vsa nadstropja potekajoče navpične železne palice. Stik med njimi in stopnicami je vidno poudarjen s krožno zarezo v umetni kamen, kar omogoča maksimalno dolžino stopnic in ustvarja občutek trdnije povezave. Čez črne kovinske palice se elegantno vije bakrena cev držala za roke. Medprostor pri oknih je zavarovan z visokimi mrežami, ki pa se ne dotikajo betonskih stebrov.

Z vsemi naštetimi posebnostmi se Plečnikova umetnina naslanja na domače umetnostno izročilo in ga hkrati dviguje na občečloveško humanistično raven. S svojimi izvirnimi rešitvami in iztanjšanimi oblikovnimi prijemi se Narodna in univerzitetna knjižnica uvršča med inkunabule evropske arhitekture dvajsetega stoletja. Njena izpoved je mnogoplastna in bo zato ostala predmet občudovanja ter vir navdiha tudi prihodnjim generacijam.

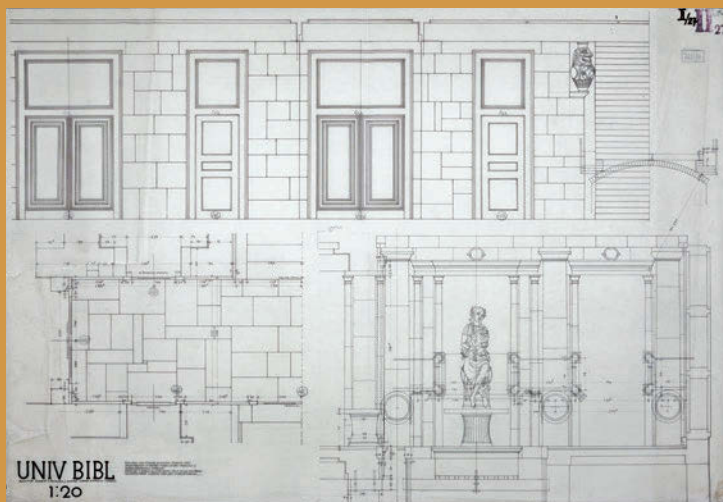

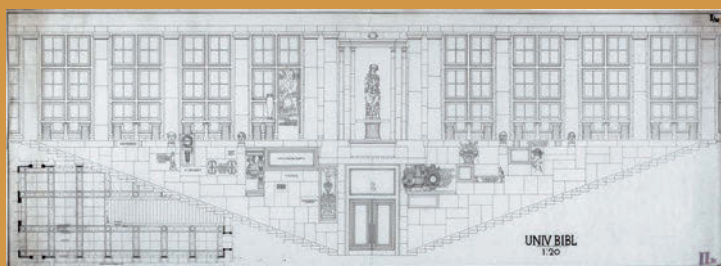
37. Načrt vhodnih vrat, april 1940

38.-39. Vhodna vrata, celota in detajl

40. Načrt peristila, 20. februar 1938

41. Načrt dela peristila, 12. februar 1938

42. Boris Kalin: model
okrasne figure za peristil,
1941

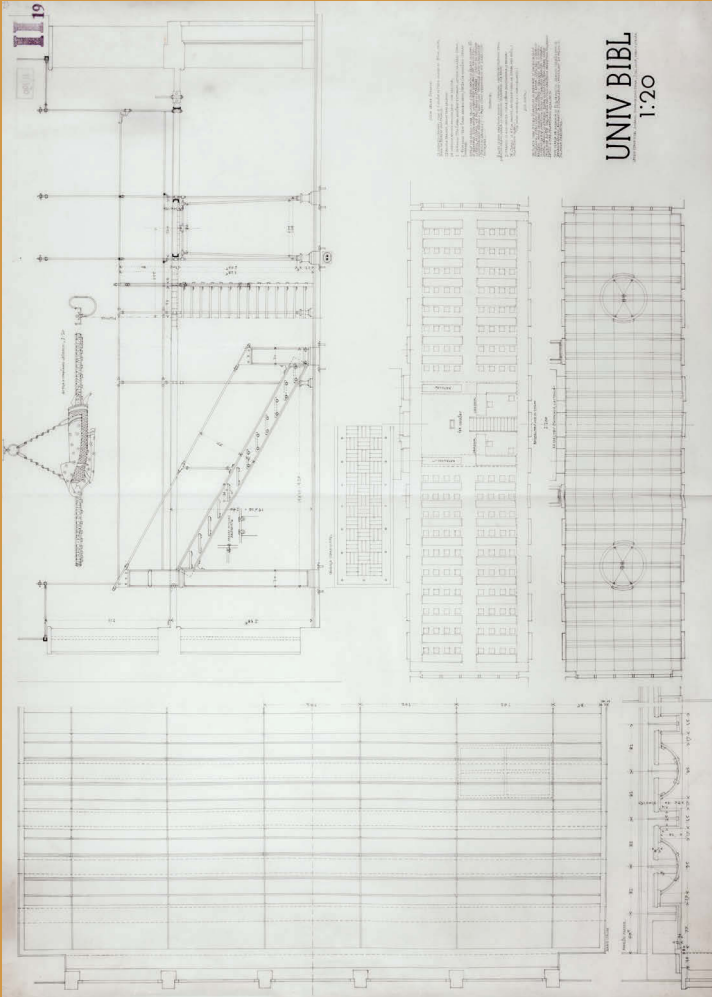
43.-44. Peristil

45. Peristil

46. Spodnji del luči v peristilu

47. Náčrt velké čítalnice, 3. december 1937

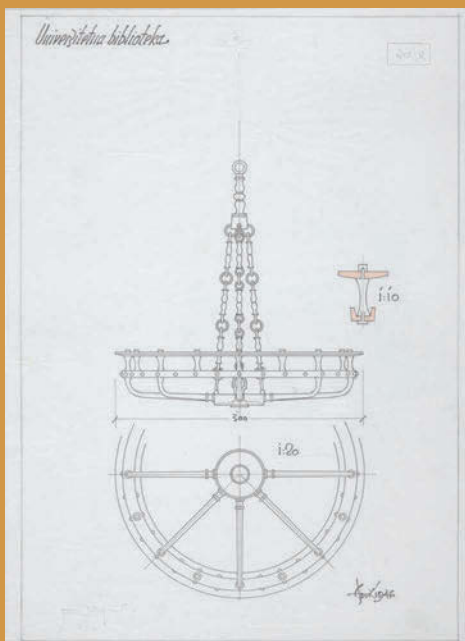
48.-49. Velika čitalnica

50.-51. Mize in stoli v veliki čitalnici

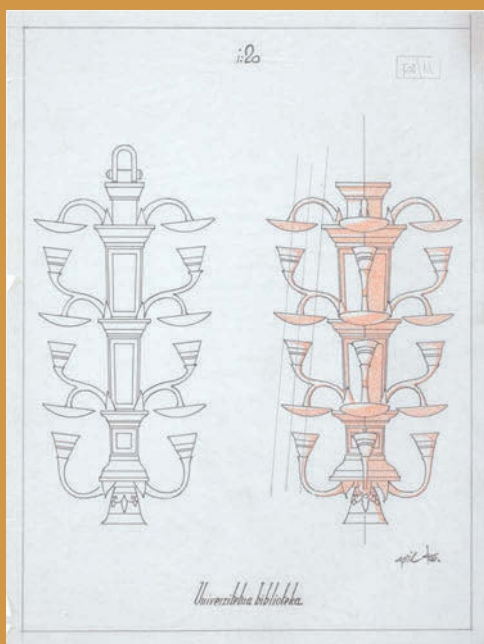
52.-53. Brv v veliki čitalnici

54. Načrt lestena za veliko čitalnico, april 1946

55. Del lestena v čitalnici

56. Načrt srednjega lstenca za veliko čitalnico, april 1946

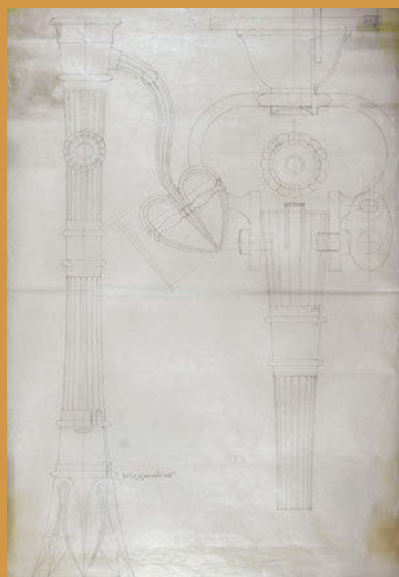
57. Srednji lstenec v veliki čitalnici

58.-59. Medprostor čitalniškega okna proti Vegovi ulici

60. Vhod v razstavno dvorano

61.- 62. Načrt lestence pred razstavno dvorano, 1941

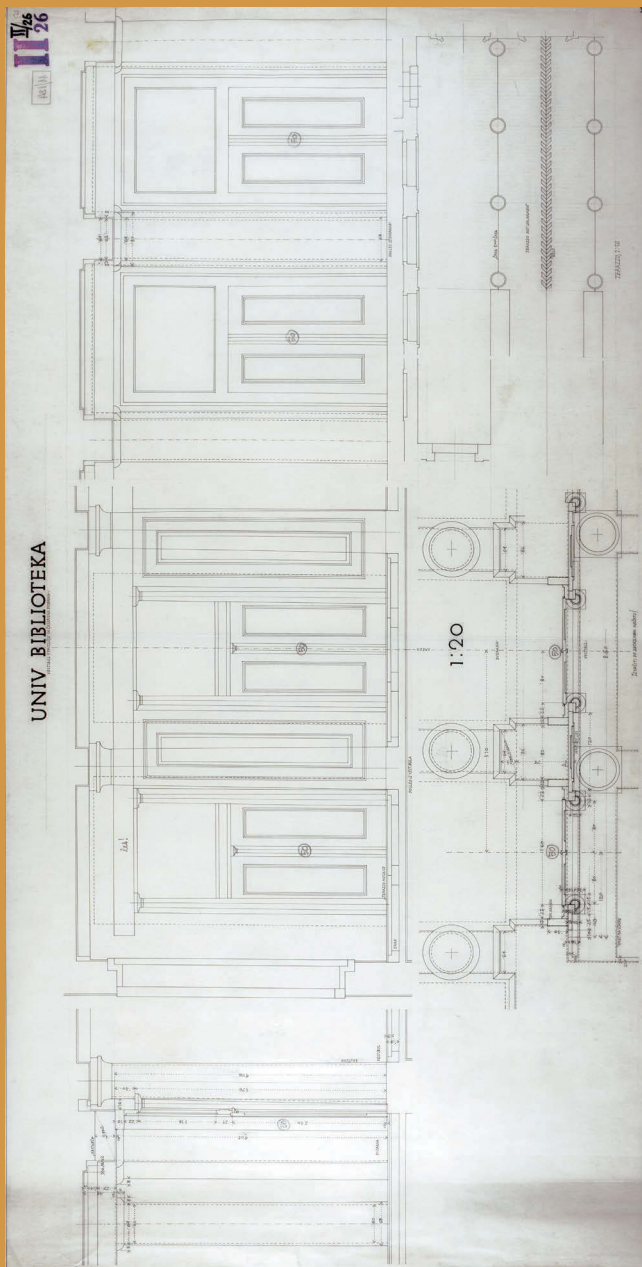
63.-64. Vrata v razstavno dvorano

65. Stransko stopnišče

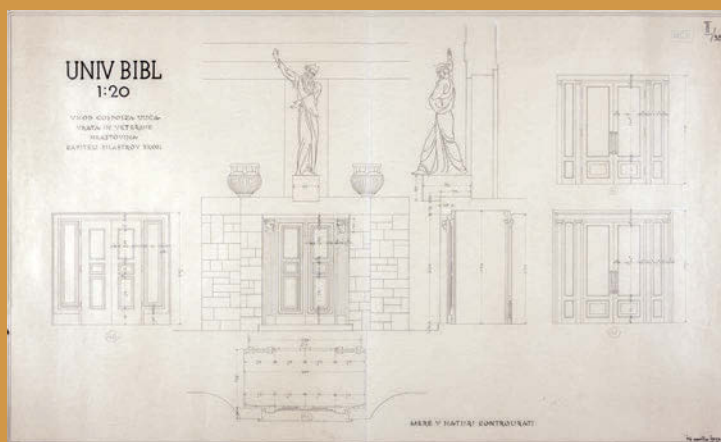
66. Prostor pod glavnim stopniščem pred prezidavo

67. Načrt vchoda v časopisno čitainico pod peristilom, 8. oktober 1937

68. Fasada proti Turjaški ulici

69. Načrt stranskega vhoda z Gosposke ulice, 15. april 1939

70. Lojze Dolinar: kip Mojzesa nad stranskim vhodom

71. Delavniški načrt okenske mreže v pritličju, 1940

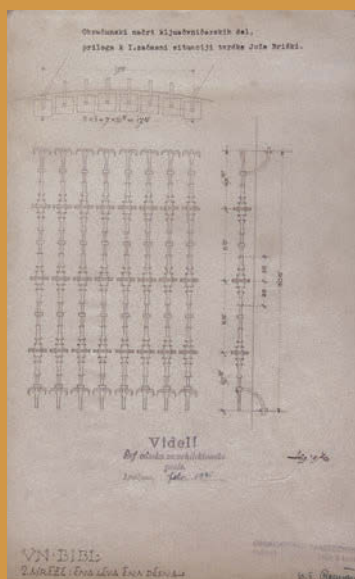
72. Okenski mreži v pritličju

73. Detajl stebra pred oknom velike čitalnice, 1937 (risal Zdenek Sila)

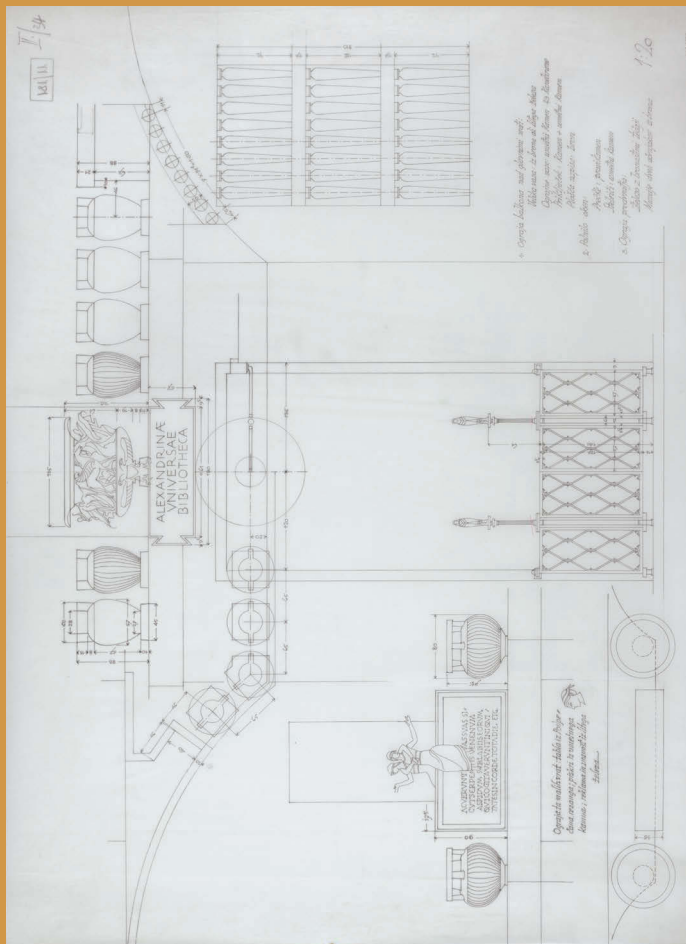
74. Steber pred oknom velike čitalnice proti Gosposki ulici

75. Načrt kovinske mreže za okni ob vhodu v knjižnico, avgust 1940

76. Zamenjava betonskih vaz z železnimi mrežami ob vhodu v knjižnico, oktober 1940

77. Prvotni načrt vhoda v knjižnico, junij 1938

78. Fasada proti Gosposki ulici

LITERATURA

Jože PLEČNIK, *Lučine. Iz ljubljanske šole za arhitekturo*, Praha 1928.

France STELE, Načrt za univerzitetno knjižnico v Ljubljani, *Dom in svet*, 45, 1932, str. 169–174, pril. 6a–6b.

France STELE, *Projekt Univerzitetne biblioteke ljubljanske*, Ljubljana 1933.

Ivan VURNIK, *Vseučiliška knjižnica ljubljanska*, Ljubljana 1934.

Josef Plečnik. *Seminar in Laibach, Seminararbeiten, Sommersemester 1978 und Wintersemester 1978/79* (ur. Friedrich Kurrent), München 1980.

Aleš VODOPIVEC, Pogovor z Edvardom Ravnikarjem, *Nova revija*, 4/35–36, 1985, str. 297–299.

Arhitekt Jože Plečnik 1872–1957 (ur. Lojze Gostiša), Ljubljana 1986.

Damjan PRELOVŠEK, Bibliothèque universitaire de Ljubljana, *AMC. Le Moniteur Architecture* (Architecture-Mouvement-Continuité), 12, 1986, str. 64–79.

Peter KREČIČ, *Jože Plečnik*, Ljubljana 1992.

Damjan PRELOVŠEK, *Josef Plečnik 1872–1957. Architectura perennis*, Salzburg-Wien 1992.

Andrej HRAUSKY, Janez KOŽELJ, Damjan PRELOVŠEK, *Plečnikova Ljubljana. Vodnik po arhitekturi*, Ljubljana 1996.

Damjan PRELOVŠEK, Semper's "Bekleidungstheorie" in Plečnik's University Library of Ljubljana, *Form, Modernism, and History. Essays in Honor of Eduard F. Sekler* (ur. Alexander von Hoffman), Cambridge (Massachusetts)-London 1996, str. 29–32.

Jörg STABENOW, *Jože Plečnik. Städtebau im Schatten der Moderne*, Braunschweig-Wiesbaden 1996.

Mel GOODING, *National and University Library Ljubljana. Architecture in Detail*, London 1997.

Prenova vhodnih vrat Plečnikove palače Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (ur. Kazimir Rapoša), Ljubljana 1997.

Katarina KOBILICA, Andrej STUDEN, *Volja do dela je bogastvo. Mikrozdgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini*, Ljubljana 1999.

Anton RAMOVŠ, *Podpeški in črni ter pisani lesnobrdski apnenec skozi čas*, Ljubljana 2000.

20. stoletje. Arhitektura od moderne do sodobne. Vodnik po arhitekturi (ur. Damjana Prešeren), Ljubljana 2001 (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine).

Peter KREČIČ, Veselin MIŠKOVIČ, *Načrti za stavbo Univerzitetne biblioteke v Ljubljani. Jože Plečnik, Aleksander Dev, Hrvoje Brnčič*, Ljubljana 2004.

Tatjana ADAMIČ, Narodna in univerzitetna knjižnica, *Arhitekt Jože Plečnik. Vodnik po spomenikih* (ur. Nataša Gorenc), Ljubljana 2008 (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine), str. 59–63.

Andrej GODEŠA, *Kdo je gradil Plečnikove sanje? NUK, najlepša palača v Ljubljani, Gradbenik*, 13, 2009, str. 48–50, 61–63.

VIRI ILUSTRACIJ

Vse fotografije in reprodukcije so delo avtorja besedila.

Arhitekturni muzej Ljubljana: 22, 34, 71

Narodna in univerzitetna knjižnica: 4, 5, 18, 19, 20

Arhiv Republike Slovenije: 29, 31, 37, 41, 40, 42, 47, 54, 56, 61, 62

Avtorjev arhiv: 23, 32

Družinski arhiv Curk: 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 76

Jože PLEČNIK: *Lučine. Iz ljubljanske šole za arhitekturo*, Praha 1928: 1, 2, 3

France STELE: *Projekt Univerzitetne biblioteke ljubljanske*, Ljubljana 1933:
8, 9, 10, 11, 12, 13, 21

Ivan VURNIK: *Vseučiliška knjižnica ljubljanska*, Ljubljana 1934: 15, 16, 17,
67, 69, 73, 75, 77

Umetnine v žepu je nova zbirka knjižnih žepnic, s katero Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU zapolnjuje eno od vrzeli v razmišljanju, pisanju in branju o umetnostnih spomenikih in prostorih Slovenije ter v njihovem razumevanju. Prvo leto izhajanja je projekt podprla Mestna občina Ljubljana v okviru programa Ljubljana – svetovna prestolnica

knjige 2010, zato so uvodne knjižice posvečene umetnostni dediščini prestolnice. V njih avtorji s strokovno tehtno in poljudno privlačno besedo, ki je hkrati bogato slikovno podprta, spregovorijo o umetninah in arhitekturnih spomenikih Ljubljane, tudi tako, da jih postavijo v širok družbeni kontekst. Knjižice nam ne pripovedujejo le o preteklih časih, v marsičem sicer tako podobnih današnjim, temveč skozi predstavitev kulturne in politične zgodovine živo nagovarjajo sedanost in prihodnost.

Prva umetnina v žepu je narodov knjižni hram: Plečnikova Narodna in univerzitetna knjižnica skozi oči arhitektovega poznavalca Damjana Prelovška. V času svetovne gospodarske krize sta ljubljanski magistrat in celotna slovenska politika ob podpori javnosti odgovorno poskrbela, da je duhovno-materialna dediščina Slovencev dobila umetniško dovršen inspirativen prostor za njeno nadaljnje zbiranje, ohranjanje in preučevanje. Preteklost nas skozi Prelovškov zapis med drugim uči, kako ravnati, ko visi nad narodovo dediščino Damoklejev meč: ker takrat nismo pristali na tuja mnenja in blokade, povprečnost in negativno selekcijo, Slovenci danes hranimo in beremo knjige v vrhunskem in svetovno znanem arhitekturnem spomeniku.

Barbara Murovec